

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РИБАК ГАННА ІВАНІВНА

УДК 330.59-044.337:332.14(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

08.00.05 – розвиток продуктивних сил

і регіональна економіка

подається на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник

Решетило Валентина Петрівна, доктор
економічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Рибак Г.І. Соціально-економічні засади підвищення якості життя населення регіонів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 08.00.05 «розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» – Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Харків, 2018.

Дисертація присвячена удосконаленню теоретико-методичних положень та обґрунтуванню практичних рекомендацій формування соціально-економічних засад підвищення якості життя населення регіонів України. Розкрито та уточнено сутність соціально-економічної категорії «якість життя населення», під яким слід розуміти комплексне поняття, що відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, які оцінені за сукупністю об'єктивних показників, що визначені компетентними та інформованими спеціалістами, та суб'єктивних показників щодо задоволеності людиною свого життя й зіставлені у просторі та часі.

Якість життя населення виступає не тільки як результат, але й фактор економічного зростання, є внутрішнім критеріальним елементом ефективності економіки, надає динамізм і стійкість всім підсистемам національного господарства, стимулює соціальну мобільність, згуртованість та соціальну відповідальності населення, забезпечує національну економічну безпеку країни.

Розглянуто різноманітні підходи до визначення якості життя населення, які обумовили уточнення її складових. Виокремлено змістовну і операціональну складові, що враховують рівень задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб та базуються на порівнянні фактичного задоволення потреб з базовими, що основані на суб'єктивній і об'єктивній оцінці.

Удосконалено методичні підходи до оцінки якості життя населення України. В рамках дослідження різноманітних методик, що базуються на визначенні інтегрального показника якості життя населення, виокремлено «індекс розвитку людського потенціалу» як найважливіший показник для міжнародних співставлень. У рамках визначення особливостей та умов оцінки якості життя населення на регіональному рівні автором зазначено, що будь-який регіон має притаманні йому особливості розташування, наявність та використання природних ресурсів, специфіку соціально-економічного розвитку, проблеми та цілі екологічної політики. Тому, для країн зі значною кількістю регіонів та диференціацією їх розвитку, такими як Україна, необхідно застосовувати регіональну оцінку якості життя населення, що потребує підбору додаткових індикаторів, та формування комплексної системи показників. Автором розглянуто національну специфіку якості життя, доповнено існуючі принципи державної регіональної політики її підвищення, визначені особливості та критерії оцінки якості життя населення на регіональному рівні.

Проведено оцінку якості життя населення України в системі міжнародних співставлень. Зокрема за методологією ООН досліджено динаміку індексу людського потенціалу України; за методологією Нової Економічної Фундації (NEF) розглянуто Міжнародний індекс щастя. Здійснений аналіз економічних показників якості життя населення регіонів України та проаналізовані регіональні особливості таких факторів впливу на якість життя як умови життя, праці та безпека населення з позицій фізичної, екологічної та соціальної складових. Проаналізовано стан соціально-економічних показників якості життя населення регіонів країни з урахуванням гендерних особливостей та міського і сільського населення.

Визначено, що економічний та соціальний розвиток переважної більшості регіонів України відбувається в руслі макроекономічних тенденцій країни в цілому, а також під впливом заходів у межах державної регіональної соціально-

економічної політики, модифікації системи державного управління й місцевого самоврядування. Вплив нерівномірного темпу економічних реформ та історичних й соціально-економічних факторів розміщення виробничих ресурсів обумовлюють поглиблення регіональної диференціації якості життя населення України. Аналіз довів, що на диференціацію матеріального благополуччя і якості життя міського і сільського населення та з точки зору гендерної нерівності має вплив сфера діяльності громадян в конкретній галузі економіки, що викликає розбіжність матеріального забезпечення жителів сіл і малих міст та зумовлює різні можливості самореалізації чоловіків та жінок у суспільстві. Дослідження соціальних факторів впливу на якість життя населення у регіонах України довело, що у суспільстві, яке сьогодні розвивається і прагне до розвитку, умови життя людини, доступність до різноманітних соціальних послуг мають вагомий внесок у формуванні оцінки якості життя населення.

Автором зазначено, що з урахуванням умов світового підвищення стандартів якості життя Україні загрожують безліч соціальних ризиків, і як наслідок перетворення на аутсайдера в глобальному розвитку. Це є наслідком недооцінки людського чинника в національній стратегії розвитку держави і вимагає невідкладних дієвих заходів з привернення уваги всього суспільства до підвищення якості життя на регіональному рівні.

Визначені пріоритетні напрями державної політики підвищення якості життя населення України, сформовано модель підвищення якості життя населення в регіонах та обґрунтовано значення соціального партнерства, як інструменту підвищення якості життя населення регіонів країни.

На основі аналізу проблем національної моделі соціального ринкового господарства та спираючись на досвід розвитку європейських країн визначено, що першочерговими напрямками загальнодержавної політики підвищення якості життя населення країни є: стимулювання полюсів зростання економіки та створення нових робочих місць; розвиток ринку праці; адаптація та реалізація

Концепції гідної праці; покращення пенсійного забезпечення; реформування механізму соціальної підтримки; поглиблення децентралізації розподілу бюджетних коштів на користь місцевих бюджетів; підтримка діяльності малого і середнього бізнесу; створення інтеграційної системи послуг; реформування системи охорони здоров'я; реформування житлово-комунального господарства.

Запропоновані основні напрями регіональної політики, що охоплюють наступні сфери та процеси життєдіяльності людини: демографічні процеси, сферу охорони здоров'я, забезпечення соціальної та екологічної безпеки, розвиток сфери освіти та культури, підвищення рівня зайнятості та охорони праці, підвищення забезпечення населення житлом, модернізацію сфери житлово-комунального господарства, інтенсифікацію включення населення регіонів в соціально економічне, політичне і культурне життя суспільства, покращення рівня інформованості населення.

Обґрунтовано, що модель підвищення якості життя населення регіонів України має враховувати не тільки на думку представників органів державної влади, а й потреби користувачів. Тому розроблена модель побудована на основі метода експертних оцінок та відображає найбільш суттєві чинники життєдіяльності у певному регіоні.

Аналіз результатів опитування показав, що найзначнішою серед проблем підвищення якості життя населення є фактор скорочення масштабів бідності та розвиток соціальної допомоги, другий по значенню фактор – це модернізація системи охорони здоров'я, а підвищення рівня доходів населення перебуває лише на третьому місці. Отримані за запропонованим методом результати цілком коригують з такими використаними методами обробки інформації як метод медіан, середніх балів та коефіцієнту переваг.

Автором зазначено, що в сучасних умовах для підвищення якості життя населення на регіональному рівні все більшого значення набуває регіональне соціальне партнерство. Тому у дослідженні прийнято, що модель такої взаємодії,

застосована регіональними органами влади для реалізації основних завдань та пріоритетів підвищення якості життя населення, має бути побудована з урахуванням найвпливовіших показників, що засновані на балансі інтересів суспільства, регіональних органів влади, промислових підприємств, бізнес-структур та громадських організацій. Важливою умовою реалізації моделі підвищення якості життя населення на регіональному рівні має бути покращення фінансування відповідних програм, бо складні фінансові відносини між підприємствами і населенням, що пов'язані з орієнтацією бюджету регіону в основному на соціальні потреби при значному податковому тиску, вимагають пошуку альтернативних джерел фінансування програм підвищення якості життя населення.

Зазначено, що реалізація соціально-економічних програм підвищення якості життя населення регіонів України буде сприяти оновленню економічної, соціальної, екологічної і інших сфер життя людини на рівні регіонів та збалансованому висхідному розвитку країни в цілому.

Ключові слова: соціально-економічні фактори, якість життя населення, соціальні стандарти, державна регіональна політика, модель соціального партнерства, диференціація регіонального розвитку.

SUMMARY

Rybak H.I. Socio-Economic Foundations of Life Quality Improvement of the Population of the Regions of Ukraine – Manuscript.

Dissertation for the Scientific Degree of Candidate of Sciences (Economics), specialty 08.00.05 – development of productive forces and regional economy. – O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to the improvement of theoretical and methodological foundations and the substantiation of practical recommendations for the formation of socio-economic principles for improving the quality of life of the population of the

regions of Ukraine. The essence of the socio-economic category "quality of life of the population" has been revealed and clarified, which is to be understood as a complex concept, which is compared in space and time, and reflects the degree of satisfaction of material, cultural and spiritual needs of the person, which is estimated by the level of satisfaction of a person by his life and measured by competent and well-informed specialists in a set of objective indicators. Quality of life of the population is not only a result but also a factor of economic growth, it is an internal criteria of the economic efficiency, it gives dynamism and stability to all subsystems of the national economy, stimulates social mobility, cohesion and social responsibility of the population, ensures national economic security of the country.

Various approaches to the definition of the quality of life of the population have been considered, which determine the refinement of its components. The content and operational components, which take into account the level of satisfaction of material, cultural and spiritual needs and are based on comparison of actual satisfaction of needs with basic ones, which are based on subjective and objective assessment, have been singled out.

Methodological approaches to assessing the quality of life of the population of Ukraine have been improved. In the framework of the study of various techniques based on the definition of the integral indicator of the quality of life of the population, the "index of development of human potential" has been identified as the most important indicator for international comparisons. In the definition of features and conditions for assessing the quality of life of the population at the regional level, the author states that each region has its inherent features of the location, availability and use of natural resources, the specifics of socioeconomic development, the problems and goals of environmental policy. Therefore, for countries with a significant number of regions and the differentiation of their development, such as Ukraine, it is necessary to apply a regional assessment of the quality of life of the population requiring the selection of additional indicators and the development of a comprehensive indicator system. The

author has researched the national specifics of quality of life, supplemented the existing principles of the state regional policy of its enhancement, specified the features and criteria for assessing the quality of life of the population at the regional level.

An estimation of the quality of life of the population of Ukraine in the system of international comparisons has been conducted. In particular, the United Nations methodology has been applied to the researching the dynamics of the Human Potential Index of Ukraine; according to the New Economic Foundation (NEF) methodology, the International Happiness Index has been considered. The analysis of the economic indicators of the quality of life of the population of the regions of Ukraine has been carried out and the regional features of such factors influencing the quality of life as living conditions, labor and the safety of the population from the standpoint of physical, environmental and social components have been analyzed. The state of socio-economic indicators of quality of life of the population of the regions of the country, taking into account gender characteristics, urban and rural population have been studied.

It has been determined that economic and social development of the majority of regions of Ukraine is in line with the macroeconomic tendencies of the country as a whole, as well as under the influence of measures within the framework of the state regional socio-economic policy, modifications of the system of state administration and local self-government. The influence of the uneven pace of economic reforms and historical and socio-economic factors of distribution of productive resources cause deepening of the regional differentiation of quality of life of the population of Ukraine. The analysis has proved that the differentiation of material well-being and quality of life of urban and rural population and in terms of gender inequality has an impact on the scope of citizens in a particular field of economy, which causes a divergence of material provision of villagers and small towns and causes different opportunities for self-realization her men and women in society. The study of social factors influencing the quality of life of the population in the regions of Ukraine has shown that the society that is developing today and strives for development, the living conditions of a person,

accessibility to various social services have a significant contribution in forming the assessment of the quality of life of the population.

The author states that taking into account the conditions of the world's increasing standards of quality of life, Ukraine is at many social risks, and it will lead to transformation into an outsider in global development. This is a consequence of the underestimation of the human factor in the national strategy for state development and requires taking urgent effective measures to attract the attention of the entire society to improving the quality of life at the regional level.

The priority areas of the state policy of improving the quality of life of the population of Ukraine have been determined, the model of improving the quality of life of the population in the regions has been formulated and the importance of social partnership as a tool for improving the quality of life of the population of the regions of the country has been substantiated.

Based on the analysis of the problems of the national model of social market economy and based on the experience of the development of European countries, it has been determined that the priority areas of the national policy of improving the quality of life of the country's population are: stimulating the poles of economic growth and creating new jobs; development of the labor market; adaptation and implementation of the Decent Work Concept; improvement of pension provision; reform of the mechanism of social support; deepening decentralization of the distribution of budget funds in favor of local budgets; support of small and medium business activity; creation of an integrated service system; reforming the health care system; housing and communal services reform.

The main areas of the regional policy that cover the following spheres and processes of human life are proposed: demographic processes, health care, social and environmental security, development of the sphere of education and culture, raising the level of employment and occupational safety, increasing the provision of housing for the population, modernization of the sphere housing and communal services,

intensification of the inclusion of the population of regions in the socio-economic, political and cultural life of the society, improvement of the level of awareness of the population.

It has been substantiated that the model of improvement of the quality of life of the population of the regions of Ukraine has to take into account not only the opinion of representatives of state authorities but also the needs of users. Therefore, the developed model is based on the method of expert assessments and reflects the most significant factors of life in a particular region.

The analysis of the results of the survey showed that the most significant problem of improving the quality of life of the population is the poverty reduction factor and the development of social assistance, the second most important factor is the modernization of the health care system, while raising the level of incomes is only in third place. The results obtained by the proposed method completely corrected with such used methods of information processing as the median method, the mean scores and the benefit coefficient.

The author notes that in today's conditions, in order to improve the quality of life of the population at the regional level, regional social partnership is becoming more and more important. Therefore, the study assumes that the model of such interaction, used by regional authorities to implement the main tasks and priorities of improving the quality of life of the population, should be built on the basis of the most influential indicators based on the balance of interests of the society, regional authorities, industrial enterprises, business structures and public. The important condition of the model for improving the quality of life of the population at the regional level should be improving the funding of the relevant programs, because the complex financial relations between enterprises and the population, which are related to the orientation of the region's budget mainly for social needs at significant tax pressures, require the search for alternative sources of financing programs for improving the quality of life of the population.

It has been noted that the implementation of socio-economic programs for improving the quality of life of the population of the regions of Ukraine will contribute to the renewal of economic, social, environmental and other spheres of human life at the regional level and the balanced development of the country as a whole.

Key words: socio-economic factors, quality of life of the population, social standards, state regional policy, model of social partnership, differentiation of regional development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділи у колективних монографіях

1. Рибак Г.І. Інституціональні чинники підвищення якості життя населення регіонів / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, Г.І. Рибак // Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально- економічних систем: монографія / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва, ХНАМГ; за заг. Ред. В.П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків: ХНАМГ, 2013. – С. 213-220. (*Особистий внесок автора: визначено інституціональні чинники підвищення якості життя населення*).

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

2. Рибак Г. І. Якість життя населення – як індикатор економічного розвитку регіонів (порівняльний аспект) / Ганна Іванівна Рибак. // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 256: В 9 т. – Т.VII.- Дніпропетровськ: ДНУ. – 2010. – №256. – С. 1766–1771.
3. Рибак Г. І. Методика розрахунків інтегральних показників якості життя населення регіонів / Ганна Іванівна Рибак. // Економічний простір: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА. – 2011. – №51. – С. 102-112.
4. Рибак Г. І. Історичний розвиток поняття якості життя як соціально-економічної категорії / Г. І. Рибак. // Сборник научных трудов по материалам

- международной научно-практической конференции «Перспективные инновации в науке, образовании производстве и транспорте 2011». Том 13. Экономика, Туризм и рекреация, География и геология. – Одесса: Черноморье, 2011. – С. 17-23.
5. Рыбак Г. І. Методологічні проблеми виміру рівня якості життя населення в регіоні / Ганна Іванівна Рыбак. // Коммунальне господарство міст. Серія: Економічні науки. – Х. – 2011. – №100. – С. 321-329.
 6. Рыбак Г. І. Підвищення якості життя населення на основі подолання регіональної диференціації доходів / Ганна Іванівна Рыбак. // Коммунальне господарство міст. Серія: Економічні науки. – Х. – 2012. – №104. – С. 309-318.
 7. Рыбак Г. І. Диференціація якості життя міського і сільського населення та фактори її подолання / Ганна Іванівна Рыбак. // Коммунальне господарство міст. Серія: Економічні науки. – Х. – 2012. – №106. – С. 321-329.
 8. Рыбак Г. І. Інституціональні фактори підвищення якості життя населення регіонів України / Ганна Іванівна Рыбак. // Коммунальне господарство міст. Серія: Економічні науки. – Х. – 2013. – №108. – С. 309-318.
 9. Рыбак Г. І. Фактори подолання регіональної диференціації якості життя населення в Україні [Електронний ресурс] / Ганна Іванівна Рыбак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №11. – С. 587-592. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-11-2016>.
 10. Рыбак Г.І. Напрями державної політики підвищення якості життя населення України / Ганна Іванівна Рыбак // Соціальна економіка: науковий економічний журнал. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2016. – № 52(2). – С. 130 – 134.
- Наукові праці у виданнях іноземних держав або у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз***
11. Рыбак А.И. «Качество жизни» населения в глобальном и национальном измерениях / А. И. Рыбак, В. П. Решетило // Международный научно-практический конгресс “Современные инструменты экономики.

Модернизация. Новые альтернативы”. (Научнопериодическое издание). – Вена, Австрия: Международное научное объединение экономистов “Консилиум”, 2013. – С.175-177. *Особистий внесок: розглянуті сучасні підходи до визначення «якості життя» населення у глобальному та національному вимірах.*

12. Рибак Г. І. Соціальне партнерство - перспективний напрямок розвитку підприємництва та підвищення якості життя населення України [Електронний ресурс] / Ганна Іванівна Рибак // Ефективна економіка, №6. – 2015. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4160>.
13. Рибак Г. І. Підвищення якості життя населення як фактор національної безпеки [Електронний ресурс] / Ганна Іванівна Рибак // Ефективна економіка, №6. – 2016. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5054>.
14. Рибак Г.І. Формування моделі якості життя населення регіонів України / Г.І. Рибак, В.П. Решетило // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – Черкаси: ЧДТУ. – 2016. – Вип.43. Ч.2. – С. 108-118 (*Особистий внесок: досліджено напрями підвищення якості життя населення регіонів України*).

Праці апробаційного характеру

15. Рибак Г.І. Розрахунок інтегрального індикатора якості життя населення регіонів / Г.І. Рибак // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: матеріали ХІХ міжнародної науково-практичної конференції, Ч.ІІІ(01-03 червня 2011 р., Харків); за ред. проф. ТОВАЖНЯНСЬКОГО Л.Л. – Харків: НТУ «ХПІ». – С. 164.
16. Рибак Г.І. Особливості регіональної моделі якості життя населення України / Г.І. Рибак // Теория и практика в современной науке: материалы XXVI Международной научно-практической конференции по философским, филологическим, юридическим, педагогическим, экономическим,

- психологическим, социологическим и политическим наукам (Украина, г. Горловка, 18-19 октября 2012 г.). – Горлівка: ФЛП Пантюх Ю.Ф., 2012. – С. 30-34.
17. Рибак Г.І. Вплив інституціональних факторів на якість життя населення / Г.І. Рибак // Менеджмент міського та регіонального розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 28-29 березня 2013 р.). – Харків: ХНАМГ, 2013. – С. 85-86.
18. Рибак Г.І. Влияние миграционных процессов на качество жизни в Украине / Г.І. Рибак // Актуальные проблемы экономического развития: сб. докл. Междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, апрель 2013 г.) / Белгор. Гос. Технол. ун-т. - Белгород: Изд-во БГТУ, 2013. – Ч.2. – С. 177-182.
19. Рибак Г.І. Соціальне партнерство як інструмент підвищення якості життя населення [Електронний ресурс] / Ганна Іванівна Рибак // Сучасна наука: теорія і практика: V Всеукраїнська науково-практична заочна конференція (Київ, 27-28 червня 2014 р.). – Київ, 2014. – С. 26-27. – Режим доступу: http://novaosvita.com.ua/?page_id=1769
20. Рибак Г.І. Державна промислова політика як чинник технологічної модернізації економіки України [Електронний ресурс] / Ганна Іванівна Рибак // Сучасна економічна наука: теорія і практика: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 13– 14 листопада 2014 р.). – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – С. 70-72. – Режим доступу: http://pntu.edu.ua/ru/24-university/rozklad.html?option=com_k2&view=item&catid=10&id=1277
21. Рибак Г.І. Вплив оподаткування доходів на якість життя населення України / Г.І. Рибак // Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі: матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-28 травня 2015 р.) / Харків. нац.. ун-т. міськ. госп-ва ім.. О.М. Бекетова. –Х.: ХНУМГ, 2015. – С. 152-153.

22. Рибак Г.І. Перспективні напрямки розвитку інфраструктури, як фактори підвищення якості життя населення регіонів України / Г.І. Рибак, А.В. Романовська // Реформування економіки держави та регіонів: технологічні та економічні аспекти: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 19-20 червня 2015 р.). у 2 частинах – К. :Аналітичний центр «Нова Економіка», 2015. – Ч. I. – С. 103-106. *Особистий внесок автора: визначено напрями розвитку інфраструктури регіонів.*
23. Рибак Г.І. Гендерна дискримінація сільських жінок в Україні: фактори, проблеми та наслідки / В.П. Решетило, Г.І. Рибак // Гендерна політика міст: історія і сучасність: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 6-7 жовтня 2015 р.): [редкол.: Н.В.Бібік, Г.Г.Фесенко, З.О.Першай та ін.]; Харків. нац.ун- т міськ. госп-ва ім. О.М.Бекетова. – Х: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. – Вип.5. – С. 236-238. *Особистий внесок автора: визначено проблему становища сільських жінок в Україні з позиції гендерної нерівності.*
24. Рибак Г.І. Підвищення якості життя населення як фактор забезпечення національної безпеки / Г.І. Рибак // Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17-18 червня 2016 року): ГО «Львівська економічна фундація». – У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ. 2016. – Ч.2. – С. 44-45.
25. Рибак Г.І. Формування соціально-відповідальної особистості як основа розвитку соціального партнерства / Г.І. Рибак // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб.наук. праць /за ред.. О.Г. Романовського. – Вип. 47 (51), Т. 1. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2017. – С. 190-195.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ.....	25
1.1. Сутність та зміст поняття «якості життя» як соціально-економічної категорії.....	25
1.2. Міжнародні методики оцінки якості життя населення.....	43
1.3. Особливості та умови оцінки якості життя населення на регіональному рівні.....	59
Висновки до розділу 1.....	78
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ	80
2.1. Оцінка якості життя населення України в системі міжнародних співставлень.....	80
2.2. Аналіз стану економічних показників якості життя населення регіонів України	103
2.3. Соціальні фактори впливу на якість життя населення у регіонах України.....	121
Висновки до розділу 2.....	137
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	139
3.1. Пріоритетні напрями державної політики підвищення якості життя населення України.....	139
3.2. Оцінка факторів впливу на підвищення якості життя населення регіонів України.....	160
3.3. Соціальне партнерство, як інструмент підвищення якості життя населення регіонів України	177
Висновки до розділу 3.....	193
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	223

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах реформування національної економіки проблема підвищення якості життя населення та подолання її значної регіональної диференціації стає дедалі гострішою для України. Недостатня увага до особливостей розвитку регіону може викликати незворотні негативні політичні, економічні та соціальні наслідки.

Центральною проблемою та кінцевою метою соціально-економічного розвитку держави і її регіонів є підвищення якості життя своїх громадян. Якість життя населення є не лише одним з найбільш узагальнених показників рівня розвитку країни, а ще й фактором її економічного зростання, дозволяє одночасно забезпечувати позитивні ефекти в національному економічному розвитку, стає необхідною вимогою національної безпеки та конкурентоспроможності економіки. Тому аналіз якості життя населення має як теоретичне, так і практичне значення для соціально-економічного прогресу та загального розвитку держави.

Вихідною умовою підвищення якості життя населення регіонів України є діагностика сучасного стану рівня життя та розробка відповідних заходів, які повинні одночасно забезпечувати позитивні ефекти в національному економічному розвитку та покращенні соціальної складової якості життя населення. З точки зору регіональної економіки такі заходи повинні ґрунтуватися на узгодженості інтересів суспільства, бізнесу та влади і враховувати регіональні диспропорції, які певним чином впливають на такі важливі показники якості життя населення як: рівень доходів населення, рівень соціальної допомоги, рівень розвитку ринку праці та реформування системи оплати праці, пропорційність та прозорість розподілу бюджетних ресурсів, формування ринку доступного житла.

Перші спроби формулювання категорії якості життя як добробуту населення представлені в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, А. Пігу, В. Парето, А. Сея, Дж. Фішера, І. Бентама, Дж. Гелбрейта, Д. Форрестера, А. Кемпбела, та ін.

Категорію «якість життя» інтерпретують як поняття «щастя» чи «задоволеність життя» такі науковці, як В. Франкл, Д. Белл, К. Роджерс, О. Тофлер, Р. Вінховен, С. Маккол.

Теоретичним та практичним аспектам «якості життя» як економічної категорії було приділено увагу таких видатних закордонних та вітчизняних вчених, як С. Айвазяна, О. Васильєва, Б. Герасимова, Ф. Герцберга, Г. Григоряна, В. Горбатової, І. Гукалової, В. Дробишевої, Е. Дюркгейма, Е. Луценко, О. Мельниченка та ін.

Вивченням питань підвищення якості життя та їх аспектів на рівні регіону займалися такі українські вчені як А. Ачкасов, В. Бакіров, В. Гошовська, О. Карлова, М. Кизим, Н. Кондратенко, А. Колот, Е. Лібанова, Т. Момот, Л. Петкова, І. Писаревський, В. Пономаренко, В. Родченко, В. Решетило, А. Субетто, Н. Топішко, В. Тохтарова, М. Федорова, Ф. Узунов та ін.

Методики оцінки якості життя розроблені такими авторитетними організаціями як: Комісія ЮНЕСКО з народонаселення і якості життя, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), Інститутом демографії та соціальних досліджень (ІДСД) імені М.В. Птухи НАН України та іншими національними дослідницькими організаціями.

Однак, при всій актуальності категорії «якість життя», в даний час не існує не тільки єдиного погляду на її оцінку, а й загальновизнаних підходів до її визначення та структури. Недостатня увага до якості життя населення спостерігається і в національній стратегії розвитку держави. В той же час будь-які програми розвитку країни не стануть дієвим механізмом без подолання існуючої проблеми низької якості життя населення. За умов значної регіональної диференціації необхідним є аналіз економічного розвитку регіонів та виокремлення факторів, що негативно впливають на якість життя населення, особливо між міським та сільським населенням, формування чітких стратегічних орієнтирів реалізації моделі соціально-економічного розвитку держави,

вдосконалення механізму регулювання суспільних процесів, підвищення соціальної відповідальності влади, бізнесу і населення. що дозволить визначити пріоритетну направленість розвитку регіону та покращити якість життя населення. Невирішеність зазначеної проблеми обумовили вибір теми дисертаційної роботи, підтвердили її актуальність, визначили мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідних робіт Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова за темами: «Інституціональні фактори розвитку міської і регіональної економіки в умовах ринкової трансформації» (номер державної реєстрації – №0112U004193, 2009-2011 р.), де автором визначені інституціональні чинники підвищення якості життя населення регіону, та «Теоретико-методологічні основи формування механізму модернізації економіки регіонів» (номер державної реєстрації – №0112U004193, 2012-2016р.), де автором проаналізовані фактори подолання регіональної диференціації якості життя населення.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування соціально-економічних засад підвищення якості життя населення регіонів України.

Для досягнення поставленої мети в дисертації були поставлені та вирішені наступні завдання:

- уточнено та узагальнено сутність та зміст поняття «якості життя населення» як соціально-економічної категорії;
- проведено оцінку якості життя населення України в системі міжнародних співставлень;
- проведено аналіз стану соціально-економічних показників якості життя населення регіонів країни, з урахуванням особливостей якості життя міського і сільського населення та гендерних ознак;

- визначено пріоритетні напрями державної політики підвищення якості життя населення України;
- проведено оцінку факторів впливу та напрямів підвищення якості життя населення регіонів України;
- розроблено модель регіонального соціального партнерства як інструменту підвищення якості життя населення регіонів України.

Об'єктом дослідження є процес підвищення якості життя населення регіонів України.

Предметом дослідження є теоретико-методичні положення та практичні рекомендації щодо формування соціально-економічних засад підвищення якості життя населення регіонів України.

Методи дослідження. Теоретичну та методичну основу дослідження становлять ключові положення, принципи та методи сучасної економічної теорії та теорії управління, а також праці вітчизняних та зарубіжних учених.

Дослідження виконано з використанням широкого спектра загальних і спеціальних наукових методів, таких як: *монографічного та теоретичного узагальнення* - при тлумаченні категорії «якість життя»; *системного аналізу* – при виявленні особливостей та умов оцінки якості життя населення на регіональному рівні; *економіко-статистичного аналізу* – при дослідженні стану показників якості життя населення регіонів країни; *факторного аналізу* – при проведенні оцінки факторів впливу на підвищення якості життя населення регіонів України; *експертних оцінок* – при обґрунтуванні напрямів підвищення якості життя населення регіонів України; *економіко-математичного моделювання й прогнозування* – при розробці економіко-математичної моделі підвищення якості життя населення регіонів України та побудові моделі регіонального соціального партнерства щодо підвищення якості життя населення та визначення альтернативних джерел його фінансування.

Інформаційною базою наукового дослідження є законодавчі акти Верховної Ради України, Укази Президента України, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку й торгівлі України, монографічні праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, дослідження Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейської комісії та інших міжнародних організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

удосконалено:

- науково-методичний інструментарій вимірювання якості життя населення, який, на відміну від існуючих, дозволяє виявляти драйвера і загрози на регіональному і національному рівнях, найбільш слабкі та проблемні аспекти розвитку регіонів, виокремлювати пріоритети за рахунок виявлення високого потенціалу окремих регіональних факторів і місць локалізації, розробляти політику вирівнювання національного розвитку з використанням потенційних можливостей окремих регіонів, виявляти латентні загрози і своєчасно вживати запобіжні заходи, спрямовані на формування загальнонаціональної стратегії;

- модель підвищення якості життя населення регіонів України, яка, на відміну від існуючих, побудована на основі експертних оцінок груп населення чотирьох виділених субрегіонів України за показниками, що відображають найбільш суттєві чинники життєдіяльності у певному регіоні: підвищення рівня доходів населення; скорочення масштабів бідності та розвиток соціальної допомоги; розвиток ринку праці та реформування системи оплати праці; створення ефективної системи перерозподілу бюджетних ресурсів; формування ринку доступного житла, що дозволяє виявити найбільш актуальні фактори підвищення якості життя населення в регіонах країни;

- модель регіонального соціального партнерства як інструменту підвищення якості життя населення регіонів України, особливість якої, на відміну від існуючих, полягає у інституціональному поєднанні інтересів суспільства, державних регіональних органів влади, бізнесу та громадських організацій з урахуванням найвпливовіших показників, що визначають якість життя населення;

дістало подальшого розвитку:

- теоретичне обґрунтування сутності та змісту поняття «якість життя» як соціально-економічної категорії, під яким розуміється комплексна категорія, що включає в себе оцінку об'єктивних та суб'єктивних параметрів життєдіяльності людини, які порівнюються з соціальними стандартами певної країни або регіону і обмежуються суспільними ресурсами на певний період часу;

- методичний підхід до комплексної оцінки соціально-економічних показників якості життя населення регіонів України на основі їх класифікації за класами потреб, виокремлення показників якості життя сільського та міського населення, гендерної нерівності, системи соціальних факторів, що набуває значення для формування чітких стратегічних орієнтирів реалізації регіональної соціально-економічної моделі фінансування програм підвищення якості життя населення регіонів України;

- комплексні підходи до управління якістю життя населення як фактору економічного розвитку, які, на відміну від інших, базуються на інтенсивному типі відтворення національного багатства шляхом залучення інноваційних ресурсів і реалізації потенціалу здібностей населення, що відповідає стратегії соціально-економічного розвитку регіонів України і забезпечує довгострокове зростання якості життя їх населення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці пропозицій щодо формування соціально-економічних факторів підвищення якості життя населення регіонів України.

Розроблені в дисертації підходи щодо забезпечення підвищення якості життя населення регіонів України, ключовими з яких є створення моделей підвищення якості життя населення регіонів України та регіонального соціального партнерства щодо підвищення якості життя населення, були використані у роботі Куп'янської міської ради (довідка № 1065-03 від 31.10.2016 р.) Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 07135/1950 від 10.07.2017 р.).

Результати дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова при підготовці та викладанні курсів з дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка» (довідка № 2937 від 12.10. 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібною науковою працею. Наукові положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Щодо наукових праць, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача відображено у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати дослідження апробовано на 11 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я» (Харків, 2011 р.); «Перспективные инновации в науке, образовании производстве и транспорте 2011» (Одеса, 2011 р.); «Теория и практика в современной науке» (Горлівка, 2012 р.); «Менеджмент міського та регіонального розвитку» (Харків, 2013 р.); «Актуальные проблемы экономического развития» (Белгород, 2013 р.); «Сучасна наука: теорія і практика» (Київ, 2014 р.); «Сучасна економічна наука: теорія і практика» (Полтава, 2014 р.); «Реформування економіки держави та регіонів: технологічні та економічні аспекти» (Київ, 2015 р.); «Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі» (Харків, 2015 р.);

«Гендерна політика міст: історія і сучасність» (Харків, 2015 р.); «Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління» (Львів, 2016 р.); «Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти» (Харків, 2017 р.).

Публікації. Основні ідеї, положення і найважливіші результати дисертації опубліковано автором самостійно та у співавторстві у 25 наукових працях, серед яких 1 розділ у колективній монографії, 13 статей у наукових фахових виданнях (2 у співавторстві), 3 статті у виданнях, що входять до наукометричних баз даних, 1 стаття у науковому періодичному виданні інших країн та 11 тез доповідей на науково-практичних конференціях. Загальний обсяг наукових праць складає 5,9 друк. арк., з яких особисто автору належать 5,4 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу трьох розділів, висновків і викладена на 233 сторінках, у тому числі основний текст складає 198 сторінок, який включає 30 таблиць, 32 рисунки. Список використаних джерел налічує 212 найменувань і викладено на 25 сторінках. Робота включає 8 додатків, що представлені на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ

1.1. Сутність та зміст поняття «якості життя» як соціально-економічної категорії

Для України в сучасних макроекономічних умовах при поглибленні рівня соціальних проблем потрібні значні зміни у сфері соціального захисту населення, тому що соціальний захист є основним завданням соціальної політики держави і ставить за мету забезпечення добробуту та прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя.

Якість життя населення є інтегральною якісною характеристикою життя людей, що розкриває критерії їх життєдіяльності, умови життєзабезпечення, а також умови життєздатності суспільства як цілісного соціального організму [197 с. 144]. Категорія «якість життя» населення по сутності і змісту багато в чому співпадає з рядом таких понять і категорій, як «добробут», «рівень життя», «спосіб життя», «стиль життя», «людський потенціал», «людський розвиток», «щастя» та інші. Але, як показує історичний досвід, базові фундаментальні економічні категорії не зникають при переході з однієї стадії розвитку в іншу, а видозмінюються, набувають нових властивостей, елементів, якостей. Розвивається не лише їх зміст, але й сутність. Такими категоріями є праця, продуктивні сили, виробничі відносини, спосіб виробництва, товар, гроші та ін. «Якість» також є такою категорією, яка розвивається і кількісно і якісно [197 с. 144]. Ще Аристотель розглядав «якість як «видову відмінність сутності», відзначаючи таку особливість останньої як «плинність», тобто здатність стану речі до зміни, перетворення на свою протилежність. Як елемент якості він розглядав «стійкі властивості», відзначаючи здатність останніх до зміни стану»

[57 с. 8]. Аналіз сутності поняття «якість», досліджувалися у працях філософів Давньої Греції: Ксенофонта, Платона. А також Гегеля, який зазначав, що «якість є в першу чергу тотожна з буттям визначеність, так щось перестає бути тим, що воно є, коли воно втрачає свою якість» [57 с. 9].

Існує поняття «соціального кругообігу якості: «якість людини - якість праці - якість виробництва - якість технологій - якість освіти - якість науки - якість управління - якість соціальних і економічних систем - якість життя - якість людини. Управління якістю життя з позицій категорії якості життя інтегрує всі види «управління якістю» і може розглядатися як своєрідне управління «соціальним кругообігом якості» [202] (рис. 1.1).

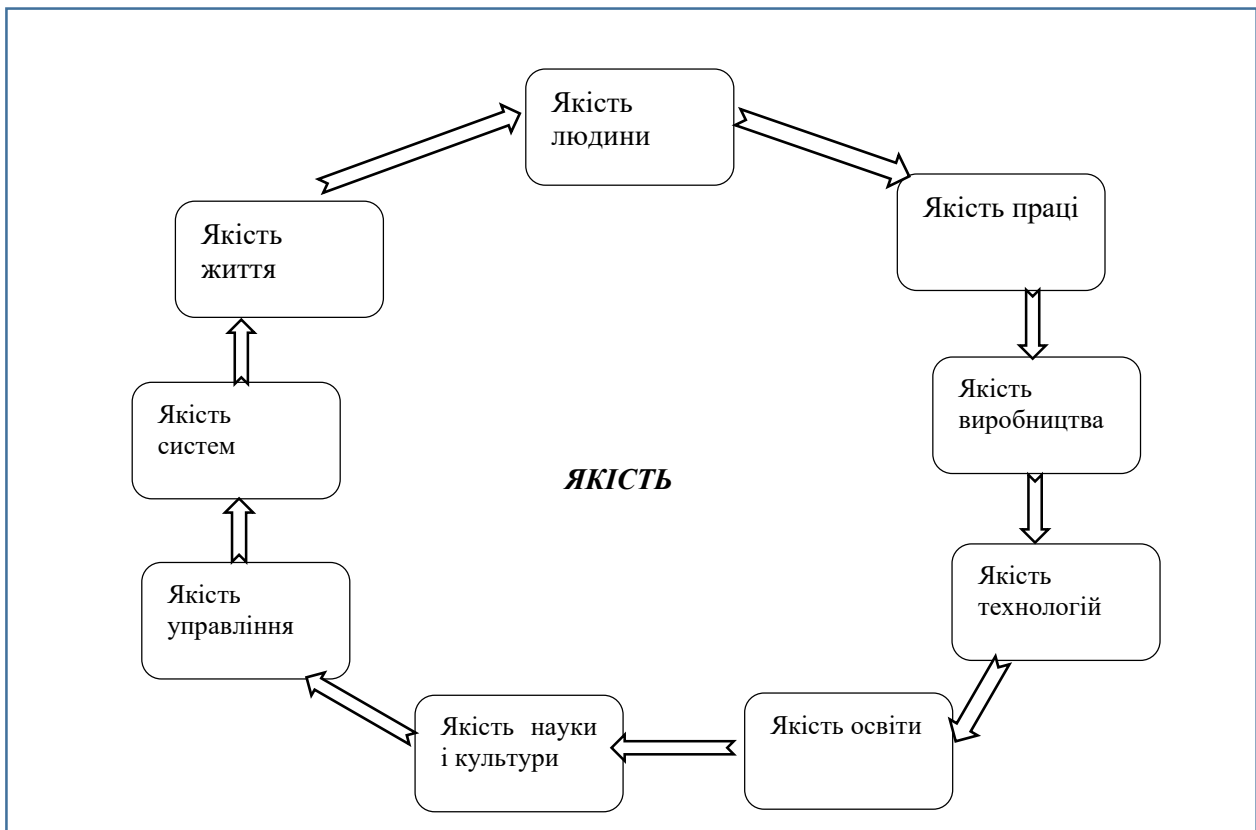

Рис. 1.1. Соціальний кругообіг якості [202.]

На думку автора, треба чітко розмежувати поняття «рівень життя» та «якість життя» населення.

Під рівнем життя населення слід розуміти, як наявність певних потреб та їх складу і величини (забезпеченість продуктами харчування, одягом та житлом,

різноманітні послуги, до яких входять: освіта, медичне забезпечення, комунальні послуги, транспорт, культурний відпочинок і т.д.), а також можливості їх задоволення, враховуючи наявність товарів чи послуг на ринку та рівня доходів населення.

Зміст поняття «рівень життя» розглядається як через економічну, так і через соціальну складові.

Економічна складова рівня життя включає: обсяг фонду життєвих засобів тобто кількість споживчих благ (товарів і послуг), призначених для споживання; реальну заробітну плату; рівень доходів населення і заощадження; структуру предметів споживання та послуг особи, сім'ї; структуру витрат доходів сім'ї; рівень зайнятості; житлово-побутові умови; умови праці та відпочинку.

Соціальна складова рівня життя визначається за такими критеріями: забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її існування; реалізація права кожної людини на вільний розвиток особистості; гарантія прав на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, безпеку життя; участь особи у громадсько-політичній і культурній діяльності; соціальна забезпеченість людини, сім'ї, соціальних і національних меншин; рівень соціально-комунальної інфраструктури [104].

Категорія «якість життя» доповнює і знімає обмеженість поняття «рівень життя» тими показниками, які не підлягають прямому кількісному виміру. Якщо рівень життя характеризує реалізацію потреб членів суспільства в благах, то якість життя - ступінь задоволення ними [149, с. 1766].

Категорію «якість життя» економісти в першу чергу розглядали як добробут. Вихідні уявлення про його рівень як певні стандарти життя формувалися в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, А. Пігу, В. Парето. Перші концепції якості життя були направлені на вивчення індивідуального добробуту, а вже згодом суспільного. А. Сміт був одним з перших хто розглядав суспільний добробут і поставив його у залежність від продуктивності суспільної праці та

пропорційності потребам, оскільки вбачав багатство країни в матеріальних (фізичних) благах [54, с. 8]. Зростання добробуту він пов'язував із розвитком обміну, поділом праці та нагромадження капіталу за умов економічної свободи. Важливим є вклад у розробку теорії суспільного добробуту І. Бентама, який вважається засновником теорії утилітаризму. Він вважав що ціллю суспільства має стати досягнення добробуту. На відміну від А.Сміта І. Бентам зводив усі мотиви людської поведінки до досягнення задоволення, а багатство розглядав як частковий випадок задоволення. Досягнення максимального рівня добробуту на його думку було можливим через побудову ідеальних законів, які б дозволяли максимізувати щастя для більшої кількості людей. Відповідно суспільний добробут вміщує добробут кожного окремого члена суспільства [84, с. 448]. Але він на відміну від А. Пігу та В. Парето не зазначав конкретного механізму досягнення даної цілі. А. Пігу був одним з перших, хто обґрунтував поняття економічного добробуту та його складових. Зосередивши свою увагу саме на цій складовій суспільного добробуту, через можливість прямо або опосередковано застосувати в ній шкалу виміру у грошових одиницях [54, с. 356].

Категорія якості життя населення є досить новою в науковій літературі. Її самостійне існування почалося з 60-х років минулого сторіччя. За цей період сформувалося багато визначень поняття якості життя в різних дисциплінах: філософії, соціології, економіці, географії, медицині [137, с. 325]

Та згодом вчені, розробляючи теорію суспільного добробуту стали все більше приділяти уваги нематеріальній складовій. На перший план стали виходити поняття свободи, етичних принципів, соціальної безпеки та ін. У 60-х роках минулого століття поняття добробуту, як оцінку щасливого і забезпеченого життя населення, замінює поняття якості життя, яке є новим предметом в дослідженні економічної науки. Вперше воно було введене в науковий оборот американськими економістами Дж. Гэлбрейтом і Д. Форрестером у зв'язку зі спробами моделювання траєкторій промислового розвитку [20, с. 97].

Дж. Гелбрейт в науковій праці «Суспільство достатку» наголошував, що економічні клопоти заповнюють практично більшу частину життя, тому головним завданням економіки є підвищення доходів. У політичній лексикон термін «якість життя» був уведений президентом Дж. Кеннеді в «Доповіді про положення націй» в 1963р., де була висунута теза про те, що якість американського життя повинна йти у ногу з кількістю американських товарів [85, с. 235]. З середини 60-х років категорія «якості життя» переходить в об'єкт теоретичного дослідження у рамках вивчення так званих «соціальних індикаторів» [72, с. 15]. Соціологія була однією з перших наук, що звернулася до проблеми якості життя, виокремлюючи задоволення матеріальних і духовних потреб та соціальних інтересів груп людей.

У соціологічних словниках дається інтерпретація «якості життя» як комплексної характеристики рівня, об'єктивних і суб'єктивних умов життя населення, які визначають фізичний, ментальний, соціокультурний розвиток людини, групи чи співтовариства людей [162]. Якість життя населення регіонів або держави передбачає врахування економічного, соціального, техногенного, демографічного, екологічного, географічного, політичного і морального впливу. Серед об'єктивних факторів - споживання продуктів харчування, житлові умови, рівень зайнятості, розвиток сфери послуг, освіти, соціального забезпечення, серед суб'єктивних - задоволеність роботою та умовами життя, соціальним статусом індивіда, фінансовим станом родини та сімейними відносинами [162]. Тобто якість життя людини визначається перш за все, рівнем задоволення певних потреб [135, с.19].

Але не можна говорити про те, що якість життя є лише соціологічною категорією. Вона є важливою для багатьох інших дисциплін, таких як: філософія, економіка, географія, медицина. Відповідно існують і різноманітні інтерпретації визначення категорії якості життя.

З філософської точки зору якість життя – це сукупність важливих життєвих цінностей. Вона визначається тим, на скільки задоволена людина власним життям, як задовольняються її потреби вищого рангу, за для чого живе людина і який сенс її життя. Таку думку підтримує велика кількість вчених, характеризуючи якість життя через нематеріальні цінності людини чи суспільства. Одним з них є і англійський історик та філософ А. Дж. Тойнбі, який говорить про те що: «...мета людського життя у духовності, і ця духовна мета є те, що виокремлює людину з її нелюдського оточення на цій планеті» [173, с. 69]. Російський вчений А.І. Субетто визначає якість життя як «... одну з основних категорій, через яку відображається сенс існування цивілізацій, держав, етносів, людства і людини, цільові функції соціальної та економічної політики. Якість життя уособлює собою синтез матеріальних і духовно-творчих сторін життя, рівень реалізації сил людини, її інтелекту, творчого сенсу життя» [171]. А. С. Тодоров також підтримує думку про те, що якість життя є: «комплексна інтегральна характеристика положення людини в різноманітних соціальних системах, що відображає ступінь її соціальної свободи, можливостей всебічного розвитку, сукупність культурних і духовних цінностей, представлених в її розпорядженні» [172, с. 80].

Відомий соціолог А. Маслоу теж зазначав, що людина щаслива тільки тоді, коли вона займається справою, яка захоплює та сприяє повному розкриттю її потенціалу [80, с.8-9]. Велика кількість закордонних вчених, таких як В. Франкл, Д. Белл, К. Роджерс, О. Тофлер, Р. Вінховен, С. Маккол пов'язують «якість життя» з поняттям «щастя» чи «задоволеністю життям». Намагаючись з'ясувати від чого воно залежить В. Франкл стверджує, що змістовність дій людини безпосередньо впливає на її щастя [187, с. 193]. К. Роджерс вперше зробив портрет щасливої людини, що уособлює людину котра довіряє лише собі, а не авторитетам і суспільній думці і може пристосуватися до будь-яких умов, що постійно змінюються[147].

Поняття «якість життя» зустрічається і в медицині, а саме: «Якість життя - системне медико-соціальне явище, що охоплює психофізіологічне й соматичне

здоров'я людини, його духовні й культурні цінності, рівень цивілізованості суспільства і його економічний розвиток, а також оцінка задоволення системи потреб для оптимального життя людини, включаючи поняття щастя» [195, с.37]. З точки зору Всесвітньої організації охорони здоров'я якість життя трактується як «визначення людиною її місця в житті у контексті культури та системи цінностей, в яких вона живе, і у зв'язку з цілями, очікуваннями, стандартами та інтересами цієї людини» [29].

У різноманітних інтерпретаціях існують визначення категорії якості життя й з економічної точки зору. За думкою американського економіста Л. Е. Харрінгтона якість життя - соціологічне поняття, яке включає комбінацію умов життєзабезпечення й стану здоров'я, що дозволяє досягти фізичного, розумового й соціального благополуччя й самореалізації [207, с. 128].

Досліджуючи різноманітну структуру категорії якості життя, можна виділити її змістовну і операціональну частини. Змістовна вміщує рівень задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб, а операціональна базується на порівнянні фактичного задоволення потреб з базовими, що основані на суб'єктивній і об'єктивній оцінці. Поєднуючи усі частини визначення поняття «якості життя», вони формулюють його як «комплексне поняття, що зіставляється у просторі та часі й відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, які оцінюються за рівнем задоволеності людиною свого життя за його власною суб'єктивною самооцінкою, і також вимірюване компетентними та інформованими спеціалістами за набором об'єктивних показників» [18]. Тому необхідно враховувати задоволення потреб у творчості, у саморозвитку і самореалізації своїх потреб, тобто людини – не лише споживача, а й як творця товарів та послуг, самого себе і свого життя [18].

Важливим є зауваження В. Постнікова, який вважає що рівень якості життя населення необхідно порівнювати «з ресурсами самого суспільства та соціальними стандартами, що діють в ньому» [106, с.42].

В. Гошовська пропонує розглядати якість життя не лише як «досягнуті об'єктивні показники, а й як уособлену характеристику сприйняття людиною достатнього рівня споживання сукупності благ, що задовольняють потреби людини в конкретний історичний проміжок часу відповідно до розвитку продуктивних сил і наявної кількості доступних на ринку товарів і послуг» [28, с.15].

За визначенням І. Гукалової, з географічної точки зору «якість життя населення – це категорія, що характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства» [30, с.11].

Свій внесок у поняття вносить і екологія, де важливим є вплив на якість життя людини природних умов, сприятливого в екологічному плані середовища життя. З такою думкою погоджується і відомий теоретик Д. Фостер вважаючи, що «якість життя" залежить від: рівня стресових ситуацій (і взагалі «Труднощів життя»); щільності населення; якості продуктів харчування; і ступеня забруднення навколишнього середовища. Визначаючи таким чином компоненти «якості життя», він вважає, що чим вище рівень розвитку промисловості та національного доходу на душу населення, тим більша щільність розселення і рівень забруднення навколишнього середовища, в результаті чого збільшується кількість стресових ситуацій, що знижують якість життя. Разом з тим якість життя в цілому (або в середньому) у суспільстві підвищується, якщо «більше соціальних груп та індивідів можуть відповідним чином задовольнити більший обсяг своїх потреб» [172].

Вищезазначені висловлення стали підґрунтям для наукового співтовариства для визначення єдиної думки щодо цього поняття. Розглянемо погляди різних вчених, які мають на увазі різні тлумачення поняття «якості життя» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення поняття «якості життя»

Р. Арон [5,с.468.]	Якість життя – визначається ступенем розвитку рівня життя і виражається в «зростанні індивідуального доходу і в пропорційному його витрачання на предмети споживання, розкоші (або близько до розкоші) і, зрештою, навіть на такі нематеріальні речі, як побутові послуги, культура, проведення вільного часу.
Бестужев – Лада І.В. [8]	Якість життя – це сукупність ряду найважливіших цінностей. Як живеться людині, як задовольняються його потреби вищих порядків, в ім'я чого він живе, який сенс його життя, чи задоволений він своїм життям
Беляков В.А. [7, с.12.]	Якість життя – економічна категорія, що відображає рівень розвитку потреб, які необхідно задовільнити для забезпечення нормальної життєдіяльності людини (як споживача), і ступень їх задоволення через громадську трудову діяльність людини (як виробника), а так само умови для розвитку і задоволення потреб
Дж. К. Гелбрейт [20, с.223.]	Якість життя – суспільні блага, що даються особистості зі зростанням інтелектуальних потреб
У. Джеймс [34, с.125.]	Якість життя – задоволення / незадоволення суб'єктивних інтересів особистості
Магомаєв М.М.[75, с.33.]	Якість життя – ступінь забезпечення населення всім тим, що йому необхідно для задоволення його різноманітних розумних потреб. У вузькому сенсі під терміном «якість життя» розуміється ступінь забезпеченості населення різноманітними благами, необхідними для задоволення його розумних потреб
Пархоменко Л.В. [102, с.16.]	Якість життя за своєю економічною природою – це комплексна категорія, що припускає задоволення не тільки ринкових (споживання економічних благ: продовольства, харчування, різних товарів і послуг), але і неринкових потреб (потреби в певних соціальних та громадських правах і відносинах, високих рівнях здоров'я та освіти, прийнятному стані природного середовища
Попов І.С. [105, с. 34]	Якість життя – це комплексна, інтегральна характеристика економічних та неекономічних чинників, що визначають становище людини в сучасному суспільстві
Субетто А.І. [171, с.56]	Якість життя уособлює собою синтез матеріальних і духовно-творчих сторін життя, рівень реалізації родових сил людини, його інтелекту, творчого сенсу життя. Якість життя є складною

	і суперечливою системою єдності духовних, інтелектуальних, матеріальних, соціокультурних, науково-освітніх, екологічних і демографічних компонентів життя як окремої людини, сім'ї, народу, так і суспільства в цілому людства
Тодоров А.С. [172, с.39]	Якість життя – комплексна інтегральна характеристика становища людини в різних соціальних системах, що виражає ступінь його соціальної свободи, можливостей всебічного розвитку, сукупність культурних і духовних цінностей, наданих у його розпорядження
Фатхутдинов Р.А. [182, с.55]	Якість життя – системне поняття, що характеризує кінцевий результат, насамперед якості роботи, законодавчої, виконавчої та судової влади держави
Форрестер Дж. В. [186, с.32]	Якість життя – ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб (результат комбінації різних статистичних величин рівня злочинності, безробіття, доходів і споживання)
Циганков В.А. [191, с.16]	Якість життя – це сукупність життєвих цінностей, що характеризують види діяльності, структуру потре, умови існування людини, задоволеність людей життям, соціальними відносинами і навколишнім середовищем
<i>Авторське визначення</i>	Якість життя – це комплексна категорія, що включає в себе оцінку об'єктивних та суб'єктивних параметрів життєдіяльності людини, які порівнюються з соціальними стандартами певної країни або регіону і обмежуються суспільними ресурсами на певний період часу

Ідейно-теоретична підстава концептуальних інтерпретацій якості життя являє собою суміш різних соціальних, філософських, економічних, політичних ідей і теорій. Разом з великою кількістю таких інтерпретацій поняття «якості життя» застосовують і різноманітні підходи до її оцінки, відповідно змінюється і система показників за якими відбувається оцінка. Розбіжності у дослідженнях відбуваються саме через невизначеність вибору критеріїв оцінки. М. Кизим і В. Горбатов пропонують розмежувати оцінку якості життя населення за такими критеріями: об'єкт дослідження, предмет дослідження, метод оцінки, спосіб отримання інформації, ступінь агрегованості показників, спосіб оцінки, база порівняння, масштаби оцінки (рис.1.2) [72, с.20].

Досить часто науковці виокремлюють два загальні підходи: об'єктивний і суб'єктивний, тобто за способом отримання інформації. І. Гукалова виділяє їх як «скандинавський» та «американський» відповідно [30, .9].

Об'єктивний, або «скандинавський» підхід зосереджений на таких компонентах, як їжа, житло, освіта. Якість життя визначається як якість у соціальній сфері й фізичному стані населення природними та неприродними чинниками.

Він є простішим у застосуванні і найпоширенішим, визначає якість життя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Він використовує статистичну інформацію і таким чином досить точно визначає якість життя населення. Необхідно сказати, що дотепер у науковому співтоваристві немає єдиного розробленого, загально визнаного набору індикаторів для такої оцінки. В залежності від рівня розгляду в конкретному дослідженні можуть використовуватися до 1000 різного роду об'єктивних показників.

Суб'єктивний підхід (або американський) зосереджується на розгляді ціннісних установок і переживань, які відображені у суб'єктивних оцінках. Елементами структури якості життя є самопочуття, задоволеність життям, щастя (або комбінація цих елементів) [30, .9].

Він базується на соціологічних опитуваннях. Досліджуючи якість життя населення за об'єктивними показниками, виявлено проблему того, що різні за цими показниками соціальні групи практично не відрізняються один від одного в оцінці якості життя. Поясненням цього є вплив деяких змінних, що опосередковано впливають на якість життя при цьому змінюють значення і об'єктивних показників. Вивчити цей процес можна тільки шляхом проведення соціологічних опитувань. Необхідно сказати, що в даному підході існує ще більша кількість методологічних проблем, ніж у першому.

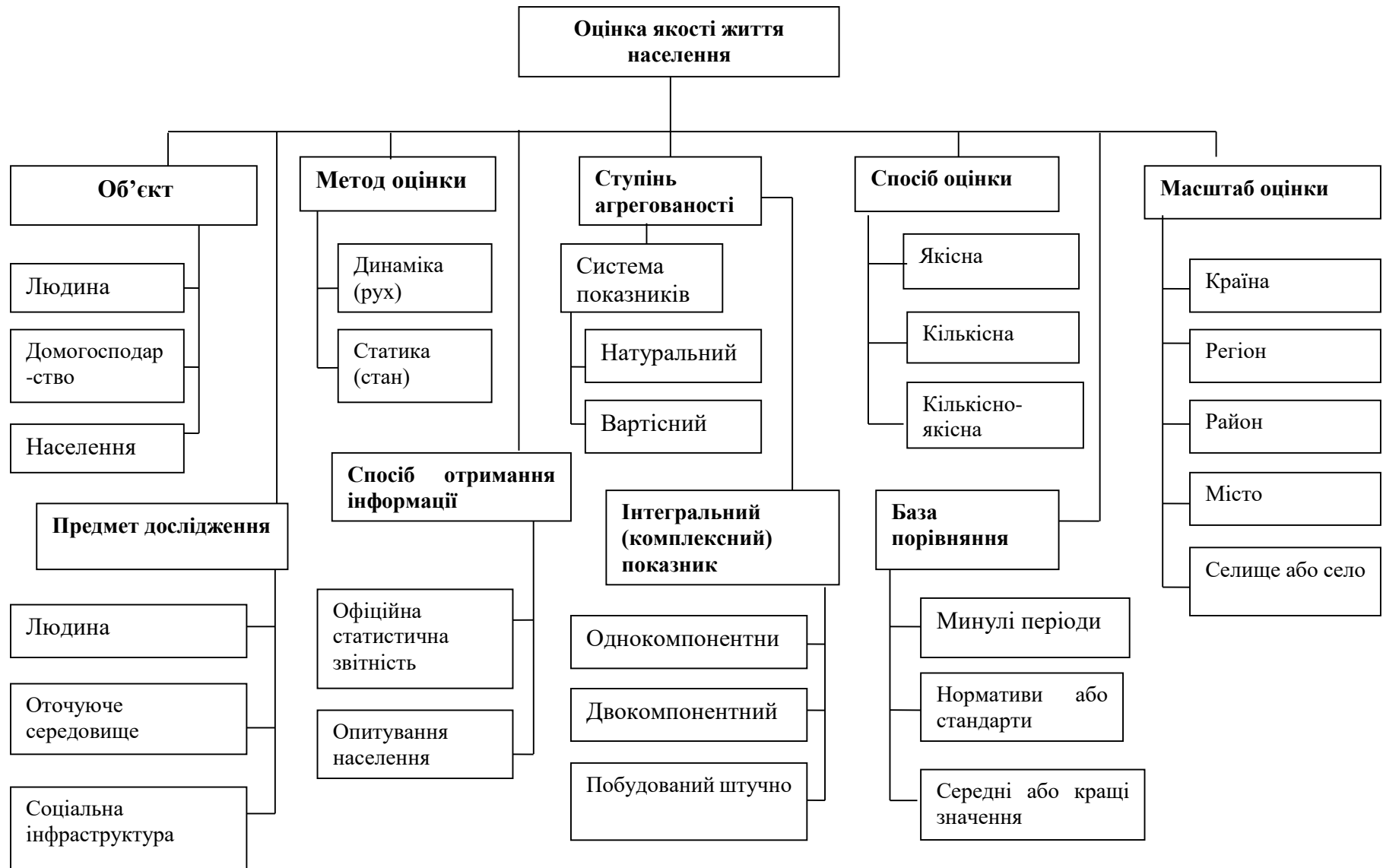

Рис. 1.2. Класифікація існуючих підходів до оцінки якості життя населення [72, с.20].

Це і вибір критеріїв, за якими людина повинна оцінити якість свого життя, і питання про спосіб узагальнення отриманих висловлень і оцінок, проблема відчуття людиною задоволеності або незадоволеності й факторів, які на це впливають.

Інші два підходи до оцінки рівня і якості життя (які можна застосувати разом з попередніми) формулює Федорова М. В. [184, с. 20]: перший дозволяє оцінити рівень та якість життя населення в межах країни, для прийняття державними органами управління рішень по плануванню її соціально-економічного розвитку, другий здійснює оцінку рівня та якості життя населення для міжнародних порівнянь з різними країнами. Таким чином, необхідним є розгляд міжнародних методик оцінки, та співставлення їх з методиками, що застосовуються в Україні.

Таким чином, зіставлення поглядів і думок дозволяє стверджувати, що якість життя – це досить широке міждисциплінарне поняття, для вивчення, якого типовими є дослідження, проведені на стику цілої низки наук. Через динамічний характер і суб'єктивність точок зору на проблему дослідження якості життя досягнення повної єдності з цього питання неможливе. Зараз може йти мова лише про створення чогось, що доповнює «універсальний» комплекс основних принципів і відповідно тлумачить досліджуване поняття. Враховуючи різноманітні підходи та інтерпретації поняття «якість життя населення», необхідним є обрання системи показників для його оцінки, що відображала б усі сфери життєдіяльності людини та рівень задоволеності наявних потреб, які необхідні для нормального існування. Українські науковці Інституту економіки і промисловості, використовуючи об'єктивний і суб'єктивний підходи, виокремили систему показників для оцінки якості життя населення в межах країни (рис. 1.3). Але дана схема в більшій мірі відображає діяльність держави, а не потреби населення.

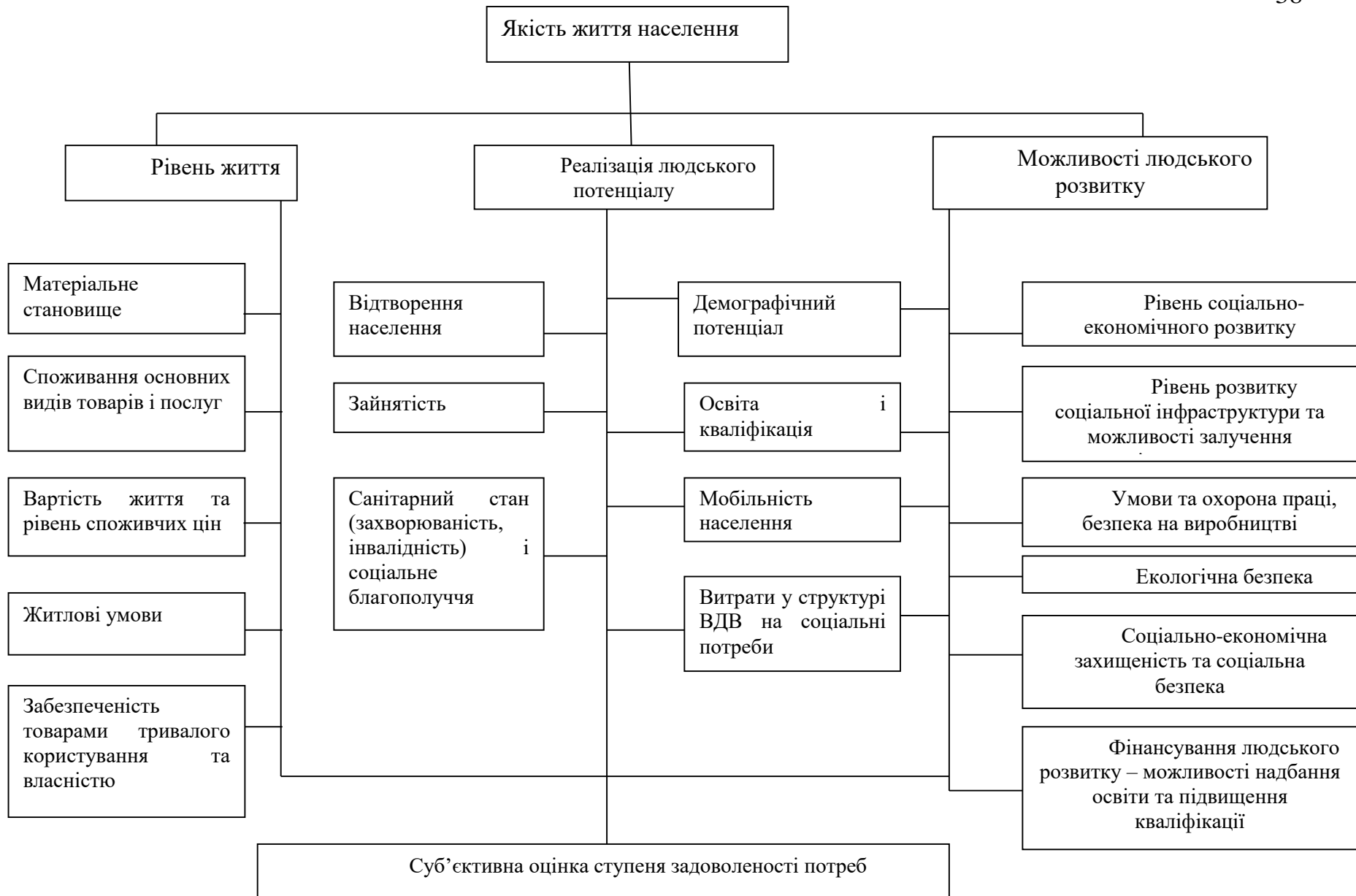

Рис.1.3. Ієрархічна структура формування складових «якості життя» населення [73, с.121].

Вчені по різному інтерпретують сутність людських потреб. К. Маркс визначав потребу як здатність до споживання в системі виробничої діяльності. Він писав: «...виробництво і споживання... виступають як моменти такого процесу, у якому виробництво є дійсно вихідним пунктом, а тому також і пануючий момент. В якості нужди, в якості потреби, споживання саме є моментом виробничої діяльності» [77, с.30]. Д.А. Леонт'єв пропонував визначати потреби через форми діяльності, в яких вони реалізуються, і розглядати їх як потреби в діяльності, а не у предметі. Він інтерпретує потреби як об'єктивне відношення між суб'єктом і світом, що потребує для своєї реалізації активності суб'єкта у формі його діяльності [71, с. 12].

У традиційному розумінні потреба - це відсутність чи не повна забезпеченість будь у чому, що є необхідним для підтримки життєдіяльності організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, а також внутрішній збудник активності [65].

Існує багато різноманітних структурованих комплексів потреб. Англійський економіст А. Маршал поділяв потреби на «абсолютні і відносні, найвищі і найнижчі, невідкладні і такі що можуть бути відкладені, позитивні і негативні, прямі і не прямі, загальні і особливі, безперервні і уривчасті, постійні і тимчасові, звичайні і надзвичайні, теперішні і майбутні, індивідуальні і колективні, особисті і державні» [78, с. 148 - 153].

У сучасній науці потреби класифікуються за різноманітними критеріями: за сферами діяльності, за об'єктом потреб, за їх функціональністю, за суб'єктом потреб, по відношенню до цього положення теорія ієрархії потреб А. Маслоу надзвичайно інформативна при розумінні якості життя як безперервної діяльності по задоволенню різноманітних потреб. За теорією А. Маслоу поведінка людини визначається найнижчою незадоволеною потребою ієрархічної структури. Вторинні потреби не виникають у людини без задоволення первинних потреб [79].

Схожою є теорія французького соціолога Е. Дюркгейма, який розглядає у своїй концепції людської природи і теорії аномії два типи людських потреб: фізичні та суспільні [72, с. 204 - 207]. Фізичні потреби є першочерговими і залежать особисто від людини, і межі їх задоволення в цілому відомі. А межі суспільних потреб невизначені, спрага суспільних винагород безмежна, такі потреби ніколи цілком не задовольняються. Виникає питання про оптимальність їх розвитку і задоволення. Поки суспільство у змозі задовольняти очікування і потреби індивідів, панує загальне почуття задоволеності, щастя, що характеризує здорове суспільство і здорових індивідів [57, с. 8].

Герцберг Ф. поділяє потреби на гігієнічні фактори і мотивації. Вважаючи навпаки, що людина зверне увагу на такі фактори лише у тому разі, коли на певному етапі вони не будуть відповідними до його рівня. [65, с. 375].

Осмислення даних класифікацій дозволяє виявити найважливішу особливість потреб – їх динамічний характер, мінливість, на основі задоволених потреб розвиток нових, вищого рангу потреб. В залежності від певного етапу життя людини чи розвитку людства працюють певні з цих теорій. А задоволення більшості цих потреб дозволяє говорити про високу якість життя, їх відсутність свідчить про протилежне.

Виходячи з проведеного дослідження, щодо комплексу показників для оцінки якості життя населення та потреб людини, нами була побудована класифікація комплексних показників оцінки якості життя населення, яка відповідає класам ієрархії потреб, що були запропоновані А. Маслоу [79]. Дана система показників вміщує чотири комплексні індикатори (показники), що відповідають п'яти класам згадуваної ієрархії потреб. Для відповідності сьогоденню назви були відкориговані, а вторинні потреби згруповані в один комплексний показник, що відображено на рис. 1.4.

Комплексні показники при послідовній ієрархічній декомпозиції доповнюються системою індикаторів.

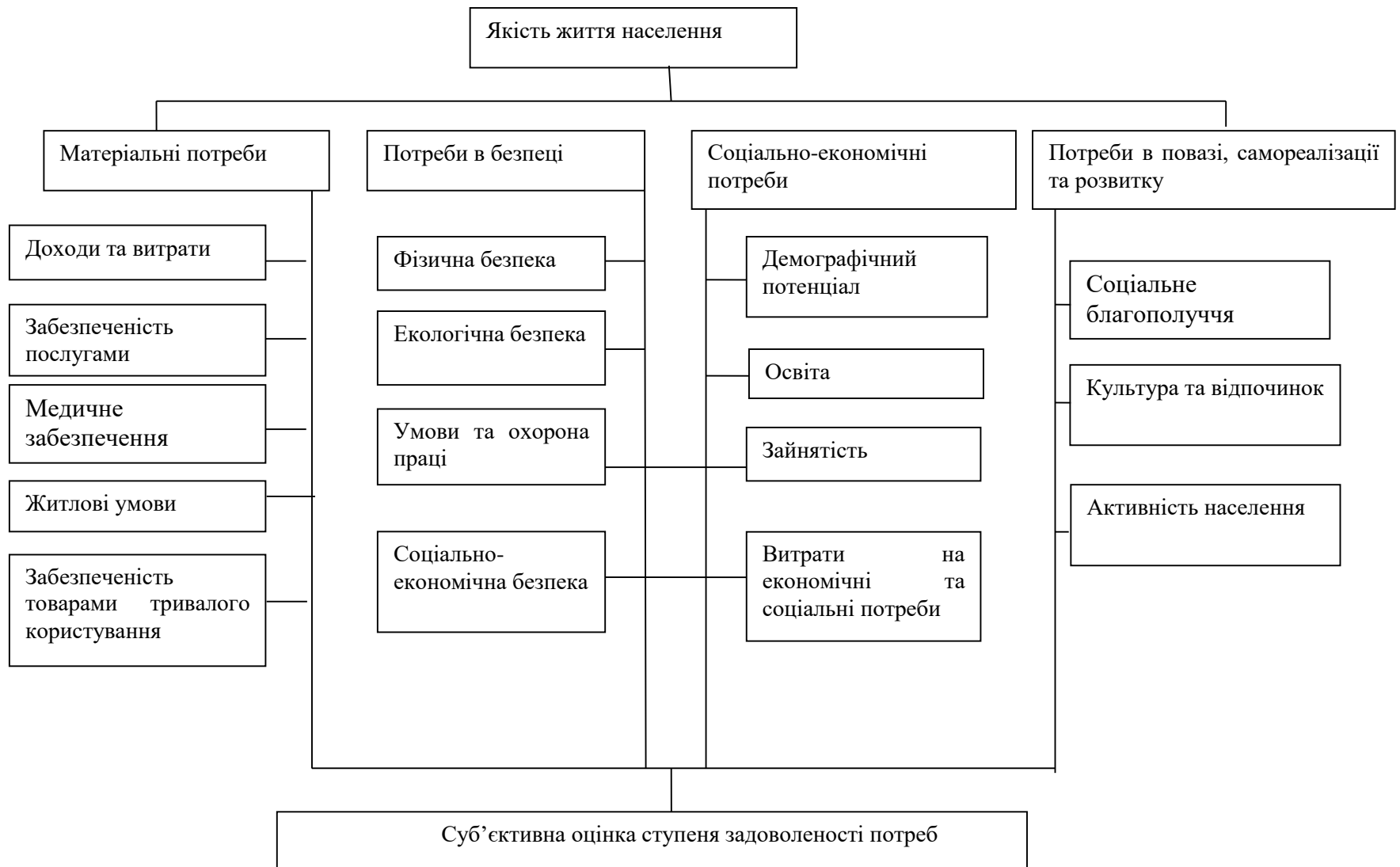

Рис.1.4. Класифікація комплексних показників «якості життя» населення за класами потреб (побудовано на основі [73, с.121]).

«Матеріальні потреби» складаються з п'яти часткових індикаторів:

1. Доходи та витрати, що включає: витрати в середньому на душу населення; середньомісячна заробітна плата; коефіцієнт Джині; глибина бідності.
2. Забезпеченість послугами: обсяг послуг наданих населенню; кількість об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанних господарств;
3. Медичне забезпечення: кількість лікарів усіх спеціальностей (на 10000 населення); кількість медперсоналу; кількість лікарняних ліжок (на 10000 населення).
4. Житлові умови: забезпеченість житлом (m^2 на душу населення); введення в експлуатацію житла (тис. m^2 загальної площі).
5. Забезпеченість товарами тривалого користування: кількість легкових автомобілів у приватній власності (на 10000 населення); кількість мобільних телефонів (на 1000 населення).

«Потреби в безпеці» розподіляються на такі показники:

1. Фізична безпека: витрати на утримання органів правопорядку; кількість правоохоронців (на 10000 населення);
2. Екологічна безпека: витрати підприємств на охорону навколишнього середовища; викиди в атмосферу.
3. Умови праці: питома вага працівників в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам; заборгованість з виплат заробітної плати; кількість загиблих від травматизму, пов'язаного з виробництвом (на 1000 працюючих).
4. Соціально-економічна безпека: співвідношення середньодушових доходів і прожиткового мінімуму; кількість мінімальних споживчих кошиків, які можна придбати на середньомісячну заробітну плату; витрати на соціальний захист населення.

«Соціально-економічні потреби» складаються з:

1. Освіта: рівень охоплення дітей у віці 6-17 років середньою базовою освітою; питома вага населення, що має вищу освіту у віці 21-70 років; рівень освіти.

2. Зайнятість: рівень безробіття (за методикою МОП); кількість перебуваючи на обліку в державній службі зайнятості; питома вага робітників, що були в умовах неповної зайнятості.

3. Витрати на економічні та соціальні потреби: витрати ВДВ на одну особу; інвестиції в основний капітал на одну особу.

«Потреби в повазі, самовираженню та розвитку»:

1. Соціальне благополуччя: рівень захворюваності населення на туберкульоз, ВІЛ та СНІД; рівень самогубств; рівень злочинності; коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року.

2. Культура та відпочинок: кількість бібліотек; кількість закладів культури клубного типу; кількість відпочиваючих у домах відпочинку, пансіонах; витрати місцевих бюджетів на освіту та культуру.

3. Активність населення: підвищення кваліфікації; політична активність (% голосуючих); споживча активність (рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг %); демографічна активність (приріст населення на 1000 наявного населення,); мобільність населення.

Деякі комплексні показники мають спільні часткові характеристики. Для суб'єктивної оцінки при проведенні подальшого дослідження буде застосовано результати обстежень «Базова захищеність населення України» [80].

1.2. Міжнародні методики оцінки якості життя населення

Завдання підвищення якості життя населення країн світу складають основу системи пріоритетів у документах стратегічного планування мега- та макрорівня. У процесі розроблення таких документів повинно бути враховано

результати аналізу якості життя за відповідними характеристиками, показниками та індикаторами.

Наразі тривають дискусії щодо застосування показників якості життя (у тому числі розроблених міжнародними організаціями) у процесах моніторингу суспільного розвитку та стратегічного планування наднаціонального та національного рівня. Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейська комісія тощо використовують показники якості життя як цільові орієнтири розвитку у програмних та стратегічних документах. Моніторинг суспільного прогресу також ґрунтується на вивченні таких показників та індексів. У розвинених країнах результати досліджень з вимірювання якості життя використовуються у процесах вироблення державної політики та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення соціальної згуртованості.

Сьогодні дуже актуальним є вирішення проблеми оцінки якості життя населення. Цей факт підтверджується ініціативами міжнародних організацій, насамперед Організації об'єднаних націй (ООН), Міжнародною організацією праці (МОП) урядами провідних країн світу та експертною спільнотою.

Спрямованість міжнародних досліджень в теперішній час є модель «відчутної якості життя», бо поєднання об'єктивних і суб'єктивних факторів якості життя населення не відображає дійсності у тому, що люди за кращих матеріальних умов життя більш задоволені нею, ніж люди, які знаходяться у відносно гірших умовах. Зазначена модель базується на визначенні, що суб'єктивна самооцінка якості життя індивіда відображає матеріальну забезпеченість, емоційний стан і т.п.

В сучасній західній науковій думці дослідження якості життя сфокусовані переважно на визначенні індикаторів та побудові інтегрального показника якості життя (рис. 1.5), а також розвиваються у напрямку, закладеному Е. Тофлером

[178, с.5.] (економічний, соціальний та фізичний аспекти якості життя) та його вивчення різними галузями науки й стосовно різних категорій населення.

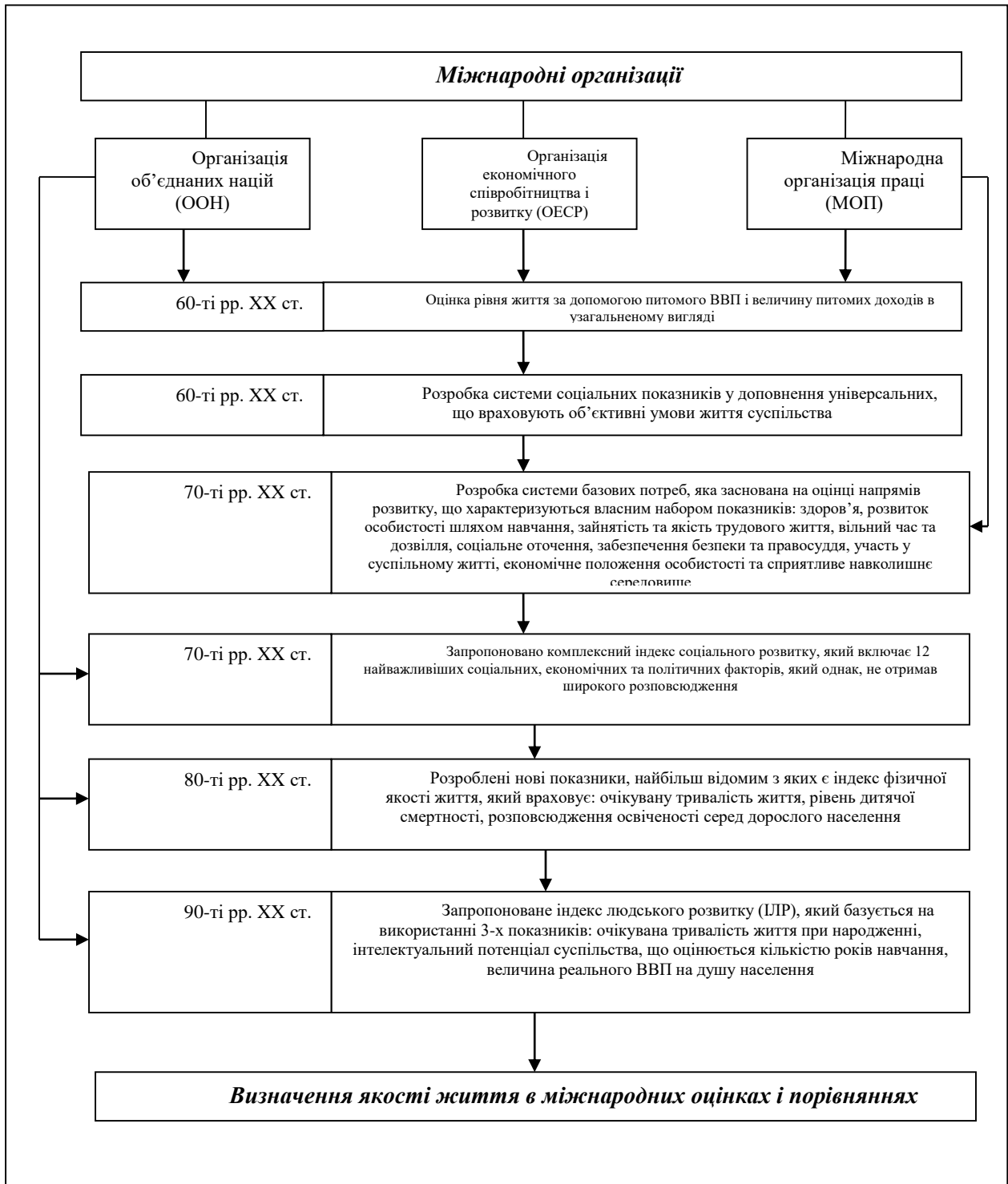

Рис. 1.5. Еволюція оцінки якості життя (міжнародний аспект) [94, с.68]

Іноземні науковці, досліджуючи суб'єктивні показники, виокремлюють раціональну та емоційну компоненти. Раціональний компонент включає загальну задоволеність життям та за різними складовими життя. Емоційний компонент складається з поєднання позитивних і негативних емоцій. Тому у процесі стратегічного планування необхідно закладати не тільки драйвери економічного зростання, але і рушії для забезпечення гармонійного людського розвитку та покращення якості життя населення країни відповідно до її національної специфіки.

Для міжнародного порівняння існує безліч різноманітних методик, що базуються на визначенні інтегрального показника якості життя населення. У різні часи в його якості пропонувалося використовувати: національний дохід на душу населення або валовий внутрішній продукт на душу населення за паритетом купівельної спроможності, в доларах США. Категорія якості життя постійно еволюціонувала від оцінювання об'єктивних умов існування суспільства до суб'єктивних оцінок благополуччя окремих людей.

Вперше звернули увагу на дослідження соціальних показників та створення їх системи, міжнародні організації – Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна Організація Праці, Організація економічного розвитку та співтовариства (ОЕСР).

До такої системи входили показники, що відображали тенденції суспільного розвитку і склалися із двох груп: показники мінімальних потреб власного споживання сімей; основні послуги, що надаються суспільством [152].

У 1970 р. Міжнародна організація праці визначила систему найголовніших показників, де відображались потреби більшості населення. Вона мала за мету врахувати не лише об'єктивні показники, але і суб'єктивну оцінку. У результаті соціальні показники були визначені серед них головними. Згідно запропонованої системи передбачалося вісім спрямувань розвитку соціальної політики (здоров'я; розвиток особистості шляхом освіти; вільний час і дозвілля; економічне

положення особистості; довкілля; соціальне оточення; забезпечення безпеки і правосуддя; участь у суспільному житті).

У цей же час Економічна рада ООН, систематизувавши та узагальнивши пропозиції демографів, соціологів, економістів, екологів і спеціалістів інших профілів, підготувала документ зі стратегії подальшого розвитку людства [152, с.176].

Одним з ключових положень цього документа була орієнтованість на «якість життя» у глобальному економічному розвитку, що представлена системою показників (індикаторів) [39, с.6]. Кінцевий варіант такої системи, був поданий у 1978 році та включав 12 основних груп показників:

- демографічні характеристики населення (народжуваність, смертність, захворюваність, тривалість життя і т. д.);
- санітарно гігієнічні умови життя;
- споживання продуктів харчування;
- житлові умови і забезпеченість споживчими благами тривалого користування (автомобіль, холодильник, телевізор і т. д.);
- освіта і культура;
- зайнятість і умови праці;
- доходи і витрати населення;
- вартість життя і споживацькі ціни;
- транспортні засоби;
- організація відпочинку, фізична культура і спорт;
- соціальне забезпечення;
- свобода людини.

Але дана концепція не набула широкого вжитку, на відміну від показників, що вона включає, і вже на початку 90-х років минулого століття експерти ПРООН запропонували нову концепцію комплексної оцінки соціально-економічного розвитку країн «індекс людського розвитку», який постійно удосконалювався.

У більшості досліджень в даний час використовуються статистичні системи показників, які не враховують суб'єктивні відчуття людей, оскільки застосування суб'єктивних оцінок для окремої території (регіону) досить важко через необхідність регулярних основних соціологічних досліджень.

Для чисельного уявлення індексу використовуються такі індикатори:

- Середня очікувана тривалість майбутнього життя при народженні (базовий показник довголіття);
- Частка грамотних у віці 15 років і старше, а також показник повноти охоплення навчанням в початкових, середніх і вищих навчальних закладах (базові показники освіченості);
- Скоригований реальний ВВП на душу населення (спеціальний індикатор матеріального добробуту) [203].

Дослідження індексу людського розвитку (ІЛР) необхідне для порівняння та ранжування за ним його значення в різних країнах світу, й порівняння рейтингу країн за ІЛР і ВВП на душу населення.

У випадку якщо перший з них матиме більше значення ніж другий, це свідчить про більшу направленість економіки на цілі людського розвитку, і навпаки. Крім ранжирування і поділу країн на групи, обчислення ІЛР і індексів окремих вимірювань дозволяє оцінити відповідність ситуації, що склалася, встановленим орієнтирам, вираженим оптимальними значеннями показників людського розвитку, і її зміна з плином часу.

Найбільш спрощеним варіантом наведеної методики оцінки є «індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП), що розраховується за формулою [72, с.35]:

$$(1.1)$$

де I_1 – індекс очікуваної тривалості життя;

I_2 – індекс досягнутого рівня освіти (грамотності) населення;

I_3 – індекс скорегованого реального ВВП на душу населення;

N – кількість індикаторів.

Високим рівнем розвитку вважається показник від 0,8 і вище, середнім - від 0,5 до 0,799 і низьким - нижче 0,5.

Кожний показник (індекс) розраховується наступним чином:

$$I = \frac{D_{\phi} - D_{min}}{D_{max} - D_{min}}, \quad (1.2)$$

де I – індекс даного виду;

D_{ϕ} – фактичне значення показника;

D_{min} – значення показника, яке прийнято як мінімальне;

D_{max} – значення показника, яке прийнято як максимальне.

Але, ця оцінка не є повною. Так, наприклад, у роботах російських дослідників зміст якості життя включає більше аспектів, які відображені в сукупності характеристик, що утворюють середовище і систему забезпечення життєдіяльності населення:

- Якість населення (тривалість життя, рівень освіти, кваліфікації, народжуваності, смертності, шлюбності та ін.);
- Рівень життя населення (об'єднує в собі показники рівня життя і відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб - реальні доходи, їх диференціація, рівень споживання благ і послуг, рівень охорони здоров'я та ін.);
- Якість соціального середовища (відображає умов праці, рівень соціального захисту, криміногенності і ін.);
- Якість навколишнього середовища (дані про забруднення, природно-кліматичних умовах) [70, с. 4].

Ця методика не є уніфікованою. Але вона взагалі відповідає загально визнаним вимогам до систем показників якості життя і таким принципам її дослідження, як всебічності оцінки, обґрунтованості, багатфакторності та ефективності.

З 1990 р. ПРООН випускає щорічні доклади про розвиток людства, де публікуються дані про розміри ІРЛП в країнах, що входять до ООН. За даними доповіді 2016 року країни з надвисоким ІРЛП ($HDI > 0,800$) очолила Норвегія (0,949) – 1 місце, наступні були Австралія (0,939) та Швейцарія (0,939) – відповідно 2 і 3 місця. До країн з високим рівнем ІРЛП ($0,800 > HDI > 0,700$) увійшли деякі країни пострадянського простору, а саме: Білорусія (0,796) – 52 місце, Казахстан (0,794) – 56 місце. Україна також увійшла до країн з високим рівнем ІРЛП і зайняла 84 місце з розміром індексу (0,743).

У світовій практиці були й інші спроби виміряти якість життя, а саме Вашингтонським Комітетом з проблем кризи народонаселення, який у 1987 році розробив міжнародний «індекс неблагополуччя» для країн що розвиваються [106, с 42]. Дослідження розбіжності умов життя населення в різних країнах базувалося на таких показниках: доходи, інфляція, попит на нові робочі місця, ступінь перенаселеності міст, освіченість дорослого населення, ступінь свободи особистості, смертність немовлят, харчування, наявність питної води, використання енергії.

У 1997 році спеціалістами ООН було запропоновано ще один інтегральний показник оцінки рівня і якості життя населення – «індекс людської бідності». Він враховує три фактори: тривалість життя; доступ до знань; матеріальні умови існування (доля населення, що не має доступу до медичного обслуговування та питної води, а також доля дітей молодше 5 років, що страждають від недоїдання) [190, с.13].

Ще однією спробою розрахунку якості життя населення є «індекси злиденності» ІНЗ-1 та ІНЗ-2 [190]. Вони включають інтегральні показники депривацій, що відображають недостатнє задоволення потреб людей в показниках тривалості життя, рівня освіти, умов життя. Український вчений О. Васильєв пропонує дещо іншу концепцію деприваційної бідності [10, с.271].

В даній концепції передбачено, що населення країни розподіляється на 5 груп з урахуванням:

- 1) відсутності депривацій
- 2) наявності 1 чи 2-х депривацій
- 3) наявності 3 чи 4-х депривацій
- 4) наявності 5 чи 6-ти депривацій
- 5) наявності 7 та більше депривацій

Передбачається, що у 1 групі населення в повній мірі забезпечене усім необхідним. Другу з цих груп можна вважати відносно забезпеченими щодо умов життя, третю – такими, що проживають на межі деприваційної бідності, четверту – такими, що є бідними, а п'яту – злиденними. При застосуванні такого підходу слід враховувати особливості призначення використовуваних ознак позбавлень – вимір бідності. Тобто, до переліку увійшли показники, що характеризують насамперед базові умови життя, основною їх метою є встановлення того, наскільки забезпеченим є домогосподарство стосовно мінімально необхідного рівня можливостей, що забезпечують нормальне існування з точки зору загальноприйнятої в даному суспільстві комфортності життя [136].

В результаті застосування даної методики О. Васильєв приходять до висновку, що « ... певна міра доступності умов життя лише на 25% визначається наявними матеріальними ресурсами, а отже, суттєво залежить від немонетарних чинників, зокрема від сприйняття свого положення самими людьми» [10, с.271]. Таким чином, в запропонованому методі значною складовою частиною є суб'єктивна оцінка, яка не може бути врахована з повною точністю. Такий метод оцінки якості життя населення можливо застосовувати лише для визначення бідного населення, а не приналежності його до певного класу.

Вдалою у світовій практиці також вважається методика запропонована американським журналом *International Living*, який опублікував рейтинг якості життя (Quality of life) 192 країн світу в 9 категоріях [204].

1 - категорія «вартість життя» демонструє витрати на проживання за стандартами США. Найвищі позиції (тобто де «життя» є найдешевшим) у цьому показнику мають Ірак, Гамбія (обидва – 100 балів) та Афганістан (99 балів), найгірші показники у Люксембургу (нуль балів), Анголи та Бермудських островів (по 40 балів). Показник України (67 балів) такий самий, як і у Саудівської Аравії, Уругваю, Зімбабве, Латвії та Польщі.

2 – категорія «дозвілля і культура» показує кількість друкованих видань, шкіл та ВНЗ, музеїв у співвідношенні до кількості населення, а також кількість пам'яток ЮНЕСКО. Максимальні 100 балів у «культурі» отримали Швейцарія та Франція. В аутсайдерах – Чад (нуль), Афганістан і Гвінея (по 3 пункти). Україна (81 бал) опинилася на одному рівні з Японією, Південною Кореєю, Румунією, Чорногорією, Естонією та ін.

3 - категорія «здоров'я» включає розвиненість лікарень, норми харчування, рівень смертності. А даними показниками Японія та Франція набрали по 100 балів, а Сьєра-Леоне - нуль. Україна має досить високі показники за цією категорією – 72 бали – так само як і Польща, Угорщина та Таїланд.

4 – категорія «клімат» — кількість дощових днів у році, середньорічні температури, а також ймовірність стихійних лих. Ідеальний клімат, якщо вірити рейтингу, на Мальті та в Зімбабве (обидві – по 100 балів), близькі до ідеалу – Алжир, Мексика (по 99) та ПАР і Кенія (по 98 балів). В Україні 79 балів, так само як і в Данії.

5 - категорія «економіка» враховує зростання ВВП, обсяг ВВП на душу населення, інфляцію та інші макроекономічні показники. За цими показниками лідером є США (100 балів), Монако набрало 96 балів, а третім йде Катар з показником 85. Україна отримала лише 27 балів, потрапивши в трійку найгірших країн, разом з Сомалі та Зімбабве.

6 – категорія «навколишнє середовище» опирається на індекс ЕРІ Єльського університету. Враховується екосистема в цілому та рівень екології.

Тут максимальні 100 балів в Ісландії, трохи менше у Швейцарії (93), Швеції та Коста Рики (по 88). Найгірші справи з довкіллям у Сьєра-Леоне (нуль), Центрально-Африканської республіки (2 бали) та Мавританії (3 бали). Україна набрала 43 бали, так само як і Молдова, поряд також Бельгія, Уругвай та Ліван.

7 – категорія «інфраструктура» демонструє розвиток мережі автомобільних та залізничних доріг, кількість аеропортів, розвиток Інтернету, кількість мобільних телефонів на душу населення. Найкраща за показником «інфраструктура» – США (100 пунктів). Найгірша ситуація в Бірмі, Центрально-Африканській республіці, Ефіопії, Гвінеї та Бурунді (в усіх – нуль балів). Україні поставили 47 балів, так само як і Швеції.

8 – категорія «свобода» визначається за даними організації Freedom House's. 100 балів у цьому показнику набрали аж 45 країн, щоправда, Україна в їх число не потрапила. Наша країна зі своїми 75 балами, потрапила до групи таких країн як: Перу, Малі, Ель-Сальвадор, Ямайка, Гаяна, Індія, Мексика, Індонезія та Ботсвана.

9 - категорія «безпека» опирається на дані Держдепартаменту США. Тут максимальні 100 балів набрали аж 41 країна, щоправда Україна сюди теж не потрапила. В Україні 71 пункт, стільки ж нарахували Філіппінам, Гані, Фіджі, Лівії, Гамбії, Венесуелі, Мікронезії, Вірменії, Албанії, Боснії і Герцеговині, Лесото, Молдові, Китаю, Азербайджану, Шрі Ланці, Йорданії.

За загальними результатами дослідження Україна посіла в 2011 році 73-є місце, що на 5 пунктів нижче попереднього 2010 року.

Вимірюванню суспільного прогресу було присвячено роботу Всесвітнього форуму зі статистики, знань та політики, який проходив у Стамбулі у червні 2007 р. У його роботі взяли участь понад 1200 представників різних урядів, бізнесменів, лідерів громадянського суспільства, науковців зі 130 країн. Підсумком роботи Форуму стала Стамбульська декларація, підписана представниками Європейської комісії, Світовим банком, Організацією

економічного співробітництва та розвитку, ООН і її численних інституцій та низкою інших експертних міжнародних груп.

У ході дискусії підписанти декларації визначили за необхідно відповісти на такі першочергові запитання [205]: 1) Що вимірювати? Питання акцентує увагу на об'єкт вимірювання: або чинників розвитку і до чого прагнути, що є прогрес; 2) Як вимірювати? Питання загострює увагу на оцінюванні прогресу; 3) Які критерії класти в основу процесу вимірювання? Питання зосереджує інтерес до того, що повинно бути пріоритетом: оцінка досягнень чи, навпаки неможливість задоволення потреб; 4) На якому рівні організувати вимірювання? Питання закликає визначити, який рівень аналізу має переважати; 5) Для чого вимірювати? Питання наголошує на потребі визначення ієрархії цілей оцінювання.

На сьогодні не існує єдиного підходу до оцінки якості життя населення. Зробимо спробу надати загальну характеристику міжнародних систем оцінювання якості життя (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Загальна характеристик міжнародних систем оцінювання якості життя

[13, с. 23]

Назва	Суб'єкт, який здійснює розрахунок	Принцип розрахунку	Індикатори	Кількість охоплених країн
1	2	3	4	5
Загально-методологічна концепція стандартів і якості життя	Наукове співтовариство	Розмежування макроекономічних показників та соціальних індикаторів	ВВП на одну особу населення, індекс споживчих цін, споживчий кошик, видатки домогосподарств, GFK кошик, рівень бідності, нерівність у доходах, задоволеність життям і щастя, депривація оптимізм	Залежно від завдань дослідження

			щодо майбутнього життя	
Індекс якості життя EIU	Дослідницька організація Economic Intelligence Unit	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Здоров'я, сім'я громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність і безпека, клімат, гарантія зайнятості, політична свобода, гендерна рівність	111
Методологія ЄС European Statistical System Committee	Європейський комітет економічних систем	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Матеріально-побутові умови, продуктивна чи основна активність, здоров'я, освіта, дозволя (відпочинок) та соціальні комунікації (взаємодія), економічна та фізична безпека, державне управління (влада), та основні права, природа та навколишнє середовище, загальне сприйняття життя	
Індекс якості життя (International Living)	Журнал International Living	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Вартість життя, культура економіка, дозволя, свобода, здоров'я, інфраструктура, безпека та ризик, клімат	190
Європейський моніторинг якості життя	Європейська фундація покращення життя та умов праці	Соціальне обстеження якості життя	Здоров'я, зайнятість, депривації (позбавлення) за доходами і сім'я, соціальна участь, житло, навколишнє середовище, транспорт, безпека, відпочинок,	34

			задоволеність життям	
Better Life Initiative	ОЕСР	Інтегральна оцінка параметрів	Житлові умови, доходи, зайнятість, освіта, екологія, здоров'я ефективність управління, суспільне життя, баланс між робочим часом і дозвіллям	34

Що стосується будь-якої національні системи оцінки якості життя, за умови збереження можливості для міжнародних порівнянь, вона повинна враховувати специфіку сучасного розвитку та історичне минуле кожної конкретної країни. Також більш повно та інформативно ці системи відображають актуальні потреби її громадян, визначають економічний, соціальний, екологічний, духовний контекст їх життєдіяльності. Різноманіття підходів країн Заходу та їх досвід до вимірювання якості життя узагальнено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Напрями та індикатори вимірювання якості життя в країнах Заходу

Країна	Напрями оцінювання	Кількість індикаторів оцінювання
Нова Зеландія [199]	<i>11 напрямів оцінювання:</i> 1) рівень життя; 2) економічний розвиток; 3) населення; 4) здоров'я; 5) знання і вміння; 6) навколишнє середовище; 7) безпека; 8) житлові умови; 9) міський спосіб життя; 10) громадянські й політичні права; 11) соціальні мережі	68 ключових індикаторів (186 одиночних показників)
Велика Британія [97, с.103]	<i>14 напрямів оцінювання:</i> 1) економічна ефективність інвестицій; 2) зайнятість; 3) бідність і соціальне відторгнення; 4) освіта; 5) здоров'я;	

	6) житло; 7) рівень злочинності; 8) зміна клімату; 9) якість повітря; 10) безпека дорожнього руху; 11) якість річкової води; 12) дика природа; 13) параметри землекористування; 14) відходи	15 груп показників
Канада [201]	<i>8 напрямів оцінювання за Канадським індексом благополуччя (Canadian Index of Wellbeing):</i> 1) громадське життя; 2) демократична участь; 3) освіта; 4) довкілля; 5) здоров'я; 6) дозвілля і культура; 7) рівень життя; 8) використання часу	64 показники
США [199]	<i>13 напрямів оцінювання:</i> 1) рівень життя; 2) зайнятість; 3) умови праці; 4) демографічна ситуація; 5) охорона здоров'я, освіта; 6) навколишнє середовище; 7) соціальне забезпечення; 8) житлові умови; 9) культура; 10) відпочинок і розваги; 11) транспортне забезпечення; 12) національна оборона; 13) правовий захист	9 статусних індикаторів

Альтернативою даному дослідженню може слугувати Індекс процвітання LPI (Legatum Prosperity Index), що розроблений Legatum Institute. Для визначення індексу використовують 79 показників у 8 категоріях: економіка; підприємництво; управління; освіта; здоров'я; безпека; особиста свобода; соціальний капітал.

За Індексом процвітання Україна у 2014 році посіла 63 місце зі 142 країн. Найвищими виявилися показники за категорією «соціальний капітал» - 40 місце,

а найгірші за категорією «управління» - 121 місце, що за останні роки значно погіршилися, середніми виявилися значення за іншими категоріями «економіка» - 70 місце, «підприємництво» - 57 місце, «освіта» - 42 місце, «здоров'я» - 77 місце, «безпека» - 54 місце, «особиста свобода» - 103 місце. Не зважаючи на те, що загальний показник повернувся на рівень 2010 року, деякі показники, такі як здоров'я та освіта значно погіршилися і у подальшому негативно вплинуть на інші складові та призведуть до їх зниження.

Тобто якість життя в країні погіршилася і особливо на це вплинуло зниження економічного рівня, погіршення навколишнього середовища та інфраструктури відповідно до світових стандартів. Звісно, дані цих рейтингів не є непохитною істиною, це часто визнають і їхні автори та експерти, бо не всі офіційні дані відповідають дійсності. Але такі рейтинги дають змогу побачити слабкі ланки в країні і в подальшому направляти діяльність державних органів влади на вирішення з'ясованих проблем.

Однак, можна відзначити, що жодна з розглянутих методик не враховує специфіки суб'єкта і не дає диференційованої оцінки якості життя (можливість диференціювати оцінку стану якості життя за ступенем тяжкості на більш ніж дві зони), що не може не позначитися на об'єктивності і чіткості оцінки якості життя населення регіону.

Вивчаючи історію економічної думки щодо вивчення методик оцінки якості життя населення можна дійти висновку, що на сьогоднішній день не представляється можливим створення уніфікованої методики оцінки якості життя стосовно регіонів України в силу різних природно-кліматичних, культурних, історичних та соціально-економічних умов їх розвитку. Оцінювати якість життя необхідно за показниками, що відображають найбільш суттєві чинники життєдіяльності у певному регіоні.

1.3. Особливості та умови оцінки якості життя населення на регіональному рівні

Системи показників, що застосовуються в методиках для міжнародного порівняння якості життя населення, мають чітку структуру та певний базовий набір показників. Та для країн з великою територією та розбалансованістю між регіонами, такими як Україна, необхідно застосовувати регіональну оцінку якості життя населення, що потребує підбору додаткових індикаторів, та формування комплексної системи показників.

Передумови для забезпечення якості життя населення регіонів України пов'язані переважно із соціально-економічним станом місцевості. Людське життя проходить у конкретному населеному пункті, і стан життєзабезпечення, культури, дієвість місцевої влади, природно-рекреаційні й економічні можливості у певному населеному пункті визначальною мірою впливають на збереження та розвиток людського потенціалу.

Будь-який регіон має притаманні йому особливості розташування, наявність та використання природних ресурсів, специфіку соціально-економічного розвитку, проблеми та цілі екологічної політики. Розроблені сучасні методики оцінювання розвитку регіональних соціально-економічних систем переважно акцентують увагу на дослідженні економічного розвитку, меншою мірою – якості життя населення, тому матриця зв'язків елементів сталого розвитку регіону враховує всі його складові (табл. 1.4).

Зазвичай, якість життя населення на регіональному рівні залежить від певних факторів, які впливають на ефективність управління економічними процесами та соціальною сферою регіону.

Таблиця 1.4

Матриця взаємозв'язків елементів сталого розвитку регіональної економічної системи*

	Економіка	Соціум	Екологія
Економіка		<i>Економіко – соціальні</i> – вплив соціального забезпечення на розвиток регіональної економічної системи	<i>Економіко – екологічні</i> – вплив екологічного навантаження на соціально-економічний розвиток економіки регіону
Соціум	<i>Соціально-економічні</i> – вплив розвитку регіональної економічної системи на якість життя особистості та людський розвиток		<i>Соціально-екологічні</i> – вплив екологічного навантаження регіональної економічної системи на якість життя та умови проживання
Екологія	<i>Еколого-економічні</i> – вплив рівня ресурсозабезпечення, ресурсозбереження та розвитку регіональної економічної системи на рівень екологічного стану у регіоні	<i>Еколого-соціальні</i> – вплив антропогенного навантаження та рівня досвідченості особистості на середовище проживання людини	

*Джерело: розроблено на основі: [33, с 155] .

Висока якість життя окремої особи у регіоні визначається:

- наявністю високого життєвого потенціалу (здоров'я, відчуття самоефективності, бажання активної свідомої діяльності, високий рівень освіти);
- наявним матеріальним благополуччям, що виражається у ВВП на особу, індексі споживчих цін, споживчому кошику, видатками домогосподарств, рівнем бідності;
- сформованою системою особистісно-значущих орієнтацій, цінностей, інтересів, цілей та поведінки, задоволеністю життям;
- задоволеністю базових фізіологічних та психологічних потреб;
- наявним балансом між людиною та екосистемою;

- пріоритетністю другорядних потреб – особистісного росту, творчої діяльності та наявності умов для їх реалізації;
- свідомою життєдіяльністю з певними досягненнями та переважанням позитивних емоцій та відчуттів [82, 49].

Регіональну парадигму якості життя можна представити як сукупність знань, вмінь, цінностей, переконань та можливостей особистості, що виступають як фактори розвитку людини з урахуванням регіональних особливостей (табл. 1.5). Сьогодні розглядається багато методик щодо оцінки якості життя населення на регіональному рівні, але більше уваги приділяється оцінці рівня та якості життя населення за наступними компонентами:

- довгострокові цінності (довге життя, відтворення, здоров'я, родина, духовні цінності, багатство, соціальний захист, культура);
- поточні потреби (споживання, житло, безпека);
- середовище проживання (повітря, вода, промислові відходи); соціальна інфраструктура (охорона здоров'я, оздоровлення і відпочинок, освіта, товари та послуги) [13, с.34].

На сучасному етапі не визначено обґрунтовані критерії оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний стан рівня життя населення регіону. Питання оцінки рівня та якості життя населення, аналіз кількісних та якісних змін у рівні та якості життя є досить складним, залишаються дискусійними та невирішеними питання методичного характеру щодо розрахунку окремих індикаторів та конструювання узагальнюючого показника рівня та якості життя населення.

Таблиця 1.5

Регіональна парадигма якості життя*

Середовище	Блоки		
	Об'єктивна оцінка		Суб'єктивна оцінка
	Стан	Поточна ситуація	
Екологія	Природне середовище	Екологічна ситуація	Оцінка екологічної ситуації
Здоров'я	Система охорони здоров'я	Здоров'я населення	Оцінка система здоров'я
Освіта	Система освіти	Освіта населення	Оцінка системи освіти та власної освіти
Безпека	Криміногенне середовище	Криміногенна ситуація	Оцінка особистої безпеки
Культура, відпочинок	Сфера культури, мистецтва, рекреації	Активність населення у цій сфері	Ставлення до культури, мистецтва, відпочину та туризму
Житло	Ринок житла	Житлові умови	Оцінка благоустрою та умов проживання
Транспорт	Транспортна інфраструктура	Безпека на транспорті	Оцінка роботи транспорту
Економіка	Стан економіки	Добробут	Оцінка матеріального середовища
Зайнятість	Ринок праці	Зайнятість та умови праці	Оцінка ситуації щодо зайнятості населення
Громадська активність	Розвиток громадського суспільства	Суспільно-політична ситуація	Оцінка суспільно-політичної ситуації
Суспільне середовище	Стан суспільного середовища	Соціальне уособлення	Соціальне самопочуття
Загальна оцінка якості життя визначається індексом структурного елементу $I = \sum_{i=1}^k W_i Z_i$			

Джерело: складено автором на основі: [13, с.34]

Загальний інтегральний показник рівня та якості життя населення регіону ($I_{рж}$), а також комплексний його компонент (K_i) та елементів (K_{ij}) розраховуються за формулою [175, с. 64]:

$$K_{ij} = \sum_{s=1}^n W_l Z_{ijl}, \quad (1.3)$$

де z_{ijl} – кількісна стандартизована оцінка 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти рівня життя населення регіону;

w_l – коефіцієнт значущості 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти, визначається за формулою:

$$W_l = \frac{\sigma_l}{\sum_{l=1}^n \sigma_l}, \quad (1.4)$$

де σ_l – дисперсія 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти рівня та якості життя населення регіону;

n – кількість окремих показників, за допомогою яких оцінюється j -й елемент i -тої компоненти рівня та якості життя населення.

Стандартизована оцінка 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти рівня та якості життя населення регіону визначається за наступною формулою:

а) для показників-стимуляторів:

$$Z_{ijl} = \frac{x_{ijl} - x_{minl}}{x_{maxl} - x_{minl}}, \quad (1.5)$$

де x_{ijl} – фактичне значення 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти рівня та якості життя населення регіону;

x_{minl} і x_{maxl} – відповідно мінімальне та максимальне значення 1-го окремого показника j -го елемента i -тої компоненти рівня та якості життя населення регіону.

б) для показників-дестимуляторів:

$$Z_{ijl} = \frac{x_{max} - x_{ijl}}{x_{maxl} - x_{minl}}, \quad (1.6)$$

У якості стимуляторів якості життя можуть бути визначені: державна підтримка рівня якості життя населення регіонів України: добробут, житлові умови, умови праці, соціальне забезпечення і т.ін.

У якості дестимуляторів якості життя виступають: бідність, правова незахищеність населення, безробіття, відсутність обов'язкового медичного страхування і т.ін.

Якість життя населення відображає цілісність соціальних стосунків і умов життя регіону. В результаті цього визначення з'являється можливість аналізувати шляхи і механізми поліпшення ЯЖН через окремі складові. До складових можна віднести вирішення демографічних проблем, створення умов для реалізації людиною своїх життєвих сил, формування інноваційних напрямів розвитку освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, розробку нових механізмів вирішення екологічних проблем.

Регіони України значно різняться за рівнем економічного та людського розвитку. Диференціація значно посилилась останнім часом з багатьох причин: регіони з різною структурою економіки по-різному адаптуються до нових умов господарювання. І як наслідок, міжрегіональні відмінності є відображенням диференційованості між економічною та соціальною складовими [103].

Слід зазначити, що регіональна диференціація в Україні набагато складніша, ніж стереотипізований поділ на Західну та Східну Україну. Адже неможливо не брати до уваги існування ще двох великих регіонів – Центру та Півдня, які характеризуються і спільними, і відмінними рисами із Заходом та Сходом, а Центр має величезний потенціал консолідації й синтезу регіонального розмаїття України. До того ж і Схід, і Захід також регіонально диференціюються, наприклад, на Заході вирізняють ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Все ж регіональні ідентичності Західної та Східної України найбільш акцентовані, знакові в масовій свідомості, ЗМІ, політичному

дискурсі, науковій літературі й найбільше впливали та впливають на суспільно-політичні процеси у сучасній Україні.

Водночас слід наголосити, що більшість науковців сходяться на тому, що Україна складається з чотирьох субрегіонів з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю:

- Західний, Центральний регіон, Східний і - Південний регіони: За національно-патріотичною та мовною складовою в Україні можна виділити два ідеологічних полюси: Західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область) та Східний (Донецька, Луганська, Харківська області).

Причинами таких ідейно-ціннісних відмінностей можна назвати такі фактори:

- 1) історичний: розвиток українського суспільства в межах різних держав;
- 2) економічний: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України;
- 3) соціальний: релігійна та етнолінгвістична складові, що відображають конфесійну, етнокультурну і мовну гетерогенність українського суспільства;
- 4) політичний: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях, а також зовнішньополітичні орієнтації регіонів;
- 5) інформаційний чинник: несформованість в Україні єдиного інформаційного простору;
- 6) інституціональний.

Детальніше розглянемо кожну групу факторів, що впливають на соціальну політичну і економічну поляризацію суспільства та встановленню поділу за територіальною ознакою в Україні.

Якщо подивитися в регіональному зрізі, то економічна карта України, до недавнього часу, виглядала в такий спосіб. Найбільш розвинені в економічну плані регіони — Донбас (Донецька і Луганська область), Придніпров'я

(Дніпропетровська і Запорізька області), а також міста Київ, Харків, Одеса і Львів.

В Україні структура економіки така, що, у порівнянні з іншими країнами (наприклад, з Польщею), існує незначна частка й роль в економіці дрібного й середнього бізнесу й величезна роль великого бізнесу. Великий бізнес відіграє значну роль не тільки в економіці, але й у політиці країни. Для країни характерно глибоке взаємопроникнення економічної й політичної сфери суспільства.

Для аналізу рівня якості життя населення у регіональному розрізі цікавими є показники, що були запропоновані експертами незалежної екологічної організації вашингтонського «Комітету з кризи населення». У них були враховані такі регіональні фактори, як стан житлового фонду, освіти, суспільної безпеки, рівень міського шуму. Джерелом інформації для розрахунку рейтингу якості життя служать дані регіональних комітетів зі статистики [17].

Шляхом регресійного аналізу отримана формула, що відбиває основні елементи якості життя:

$$Y = a + a_1 \times x_1 + a_2 \times x_2 + a_3 \times x_3 + a_4 \times x_4 + a_5 \times x_5 + a_6 \times x_6, \quad (1.7)$$

де: Y - рейтинг якості життя регіону в балах (по 100 бальній системі вирахування);

a - постійний коефіцієнт, що відбиває дію всіх інших факторів, неврахованих в іншій частині рівняння;

a_1 - коефіцієнт, що враховує число вбивств на 10000 жителів;

a_2 - коефіцієнт, що враховує відсоток доходу, що йде на харчування;

a_3 - коефіцієнт, що враховує відсоток будинків з водопроводом і електрикою;

a_4 - коефіцієнт, що враховує число телефонів на 100 жителів;

a_5 - коефіцієнт, що враховує відсоток дітей, що навчаються в середній школі;

a_6 - коефіцієнт, що враховує дитячу смертність на 1000 жителів.

Як вже зазначалося «якість життя» є динамічною категорією, а тому і показники, за якими вона визначається, з часом, рівнем і умовами оцінювання –

змінюється. В зв'язку з цим значної уваги заслуговує робота С. Айвазяна, який пропонує 5 базових компонент, що формують умови і систему життєдіяльності населення [2]:

1) якість населення:

- чисельність та відновлення населення (народжуваність, смертність, захворюваність, очікувана тривалість життя);
- шлюбність;
- рівень освіченості (частка населення з середньою та вищою освітою, середня тривалість часу навчання);
- ефективність праці (ВВП на душу населення за одиницю часу, з урахуванням паритету купівельної спроможності грошової одиниці)

2) добробут населення (рівень життя):

- реальні доходи та витрати населення;
- забезпеченість населення житлом та іншою власністю;
- забезпеченість населення потужностями: медицини, освіти, культури, відпочинку, інфраструктури (енергоресурсами, засобами комунікації, включаючи сучасні інформаційні технології і т.д.);

3) соціальна безпека:

- якість умов праці (якість мотивації, рівень виробничого травматизму і професійних захворювань, характеристики трудової зайнятості, дискримінації за расовими, релігійними та політичними ознаками);
- рівень фізичної безпеки та власності члена суспільства (характеристики соціальної патології, криміногенної ситуації, організованої злочинності);
- якість соціально-політичного стану суспільних і державних структур (рівень корумпованості, інституційного розвитку суспільства, політичної ангажованості засобів масової інформації);

4) якість екологічної ніші:

- антропогенна дія на повітряний басейн;

- антропогенна дія на водний басейн;
- стан ґрунту;

5) природно-кліматичні умови (розраховується в декілька етапів для кожного окремого регіону).

В Україні досить часто для визначення якості життя використовують індекс людського розвитку. Але механічне застосування методики ПРООН неможливе для застосування в Україні. Тому Держкомстат разом із Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України розробили методику, адаптовану до національних умов, передусім до національної статистичної бази. Цю методику було затверджено Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України (від 05.04.2001 та 14.03.2001 №№182/76), згідно якої у практику роботи органів державної статистики запроваджені щорічні розрахунки інтегральних показників починаючи з даних за 1999 рік. Для його розрахунку використовується 9 показників [180, с.288]:

- 1) демографічна ситуація, яка є відображенням і причиною людського розвитку загалом;
- 2) ситуація на ринку праці, яка забезпечує матеріальний добробут населення, можливість розвитку соціальної та виробничої інфраструктури;
- 3) власне матеріальний добробут населення (з урахуванням ситуації в Україні розробники методики особливу увагу приділили проблемі бідності, зокрема, виділили індекс бідності);
- 4) умови проживання населення;
- 5) стан здоров'я населення і стан системи охорони здоров'я;
- 6) освіта;
- 7) соціальне середовище;
- 8) фінансування людського розвитку;
- 9) екологічна ситуація.

Розрахунки загального інтегрального Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР), що проводяться на основі вище зазначених індексів, представлено на рис.1.6. Усі складові показників розраховуються за допомогою даних поточної статистики і систематичних обстежень Держкомстату України.

Найсильніший вплив на формування індексу людського розвитку щодо визначення місця кожного регіону чинять матеріальний добробут населення, рівень освіти, умови проживання. Найменш помітною є дія розвитку ринку праці. Ймовірно це пояснюється тим, що опосередковано ситуація на ринку праці визначає місце регіону на шкалі індексів людського розвитку через матеріальний добробут і – меншою мірою – через умови проживання.

Рис.1.6. Індекс людського розвитку регіонів України (2014 р.) [52]

Перше місце за даними 2010-2014 років – упевнено займає Харківська область, хоча їй у 2014 році не належить жодна з перших позицій за інтегральними індексами. Високе значення ІРЛР даної області (4,2745) пояснюється тим, що вона за всіма напрямками має високі показники. Наступне місце належить Чернівецькій області, яка теж не зайняла жодної першої позиції за всіма інтегральними індексами. Третє місце посіла Закарпатська область:

перша позиція у рейтингу соціальне середовище, але добробут населення є значно нижчим за попередні області. Повною протилежністю є Запорізька область, яка займає першу позицію за індексом добробуту, та одну з найнижчих за соціальним середовищем. Але всі вони мають досить не високі значення за комфортністю проживання, на відміну від Закарпатської області. За індексом відтворення населення лідируючі позиції займає Тернопільська область, найкращі умови праці в Одеській області. На протилежному фланзі шкали – Житомирська (25 місце), Херсонська (24 місце) та Кіровоградська (23 місце) області помітно відстають за індексами людського розвитку від більшості регіонів України. Також слід зазначити, що у 2014 році значно погіршилась позиція Івано-франківської (з 13 позиції у 2012 році до 21 позиції у 2014 році, найнижча позиція за всі роки розрахунків) та Донецької (з 13 позиції у 2012 році до 21 позиції у 2014 році) областей, які на єдиній шкалі інтегрального індексу регіонального людського розвитку у 2014 році не набагато випереджають аутсайдерів [52].

Ще одним аналогом міжнародного рейтингу якості життя населення країн, що пропонується журналом *International Living* є українська версія «Інституту міста», що проводить порівняння між найбільшими містами України (Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Київ, Кривий Ріг, Львів, Одеса і Харків). Даний рейтинг має назву «Найкомфортніші міста для життя». Рейтинг будується за такими показниками як: рівень народжуваності і смертності, кількість одружень і розлучень, рівень забезпеченості житлом і вартість житлово-комунальних послуг, будівництво нового житла, забезпеченість дитячими садками і школами, міським електричним транспортом, показники соціальної напруги (безробіття і злочинність), а також екологічні показники – кількість шкідливих викидів і озеленення територій. Оцінка за цими 17 показниками не в повній мірі розкриває питання якості життя населення, але може слугувати для визначення проблем та їх усунення.

На даний час в Україні на регіональному рівні застосовується методика розрахунку рівня якості життя населення, розробниками якої є М. Кизим, В. Пономаренко та ін. [170]. Вони пропонують систему показників, яка включає ієрархію компонент (комплексних показників), деякі автори називають їх індикаторами, з їх елементами (частковими показниками), або ознаками, за якою проводиться дослідження (рис. 1.7).

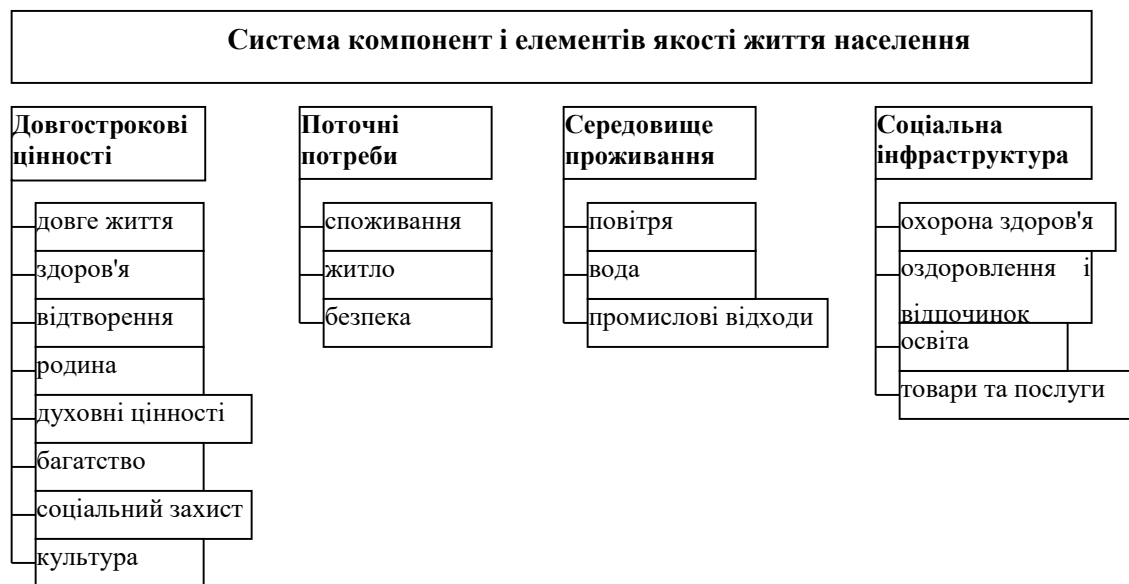

Рис.1.7. Система компонент і елементів якості життя населення [57, с.69]

Кожний елемент якості життя населення розраховується на основі відповідних показників, до яких відносяться:

- довге життя (середня очікувана тривалість життя; загальний коефіцієнт смертності);
- здоров'я (рівень госпіталізації населення; захворюваність на активний туберкульоз; перинатальна смертність; коефіцієнт інвалідності);
- відтворення (коефіцієнт дитячої смертності; коефіцієнт народжуваності);
- родина (коефіцієнт стійкості сімей);
- духовні цінності (кількість засуджених; кількість населення, що захворіли на СНІД; кількість населення хворих на алкоголізм; кількість населення з наркотичними захворюваннями);

- багатство (вклади на душу населення в банках; забезпеченість автомобілями);
- соціальний захист (надання населенню субсидій; відсоток безробітних; навантаження на одне вільне робоче місце; кількість місць у домах інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів);
- культура (відвідування музеїв; відвідування театрів; відвідування концертів);
- споживання (середньомісячна номінальна заробітна плата найманих робітників);
- житло (забезпеченість населення житлом)
- безпека (кількість загиблих від травматизму; кількість зареєстрованих злочинів);
- повітря (викиди від стаціонарних джерел забруднення; викиди від нестаціонарних джерел забруднення);
- вода (скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні об'єкти);
- промислові відходи (наявність відходів I – III класів небезпеки у сховищах та на території підприємств);
- охорона здоров'я (кількість лікарів усіх спеціальностей; кількість середнього медперсоналу; кількість лікарняних ліжок; ємність амбулаторно-поліклінічних закладів);
- оздоровлення і відпочинок (кількість місць у санаторіях і будинках відпочинку; кількість місць у оздоровчих таборах);
- освіта (кількість школярів на одного вчителя; охоплення дітей дошкільними закладами; відсоток студентів у загальній чисельності населення);
- товари та послуги (торгова площа магазинів; кількість місць на об'єктах ресторанного господарства).

Якість життя населення відрізняється в країнах і регіонах, не лише від наявних на їх території запасів обмежених виробничих ресурсів, а й від якості

здійснюваної тут державної (регіональної) політики чи приналежності людини до певного класу, або від самої людини. Тому спектр чинників, що впливають на якість життя населення, є значно ширшим, ніж запропонований на рис. 1.7.

О. Мельниченко пропонує виокремити три групи чинників (рис.1.8.): внутрішні (особисті якості індивідуума), родинні (фінансові можливості та суспільний статус родини) та зовнішні (вплив суспільства і механізмів ринкового та державного регулювання) [82]. Вплив особистісних і родинних чинників в основному відображається в суб'єктивній оцінці якості життя населення. Вона проводиться на основі анкетування населення і необхідна для порівняння її з об'єктивною та у подальшому коригуванні останньої. Система показників, яка запропонована НАН України та Інститутом економіки промисловості включає дану складову та ще деякі індикатори, що відсутні в попередній рис.1.6., і зображена на рис.1.7. [73, с.121].

Автори наголошують, що для суб'єктивної оцінки «перелік питань має бути сформульований таким чином, щоб вони дали можливість оцінити ступінь задоволеності рівнем життя і можливостями розвитку, а також рівень можливості реалізації людського потенціалу» [73]. Сьогодні відсутня чітка обґрунтована структура анкет опитування для визначення інтегрального показника якості життя населення, що потребує окремих соціологічних досліджень.

Разом з суб'єктивною оцінкою важливим індикатором, що входить до цієї системи показників є споживання основних видів товарів і послуг. В даній складовій важливо виокремити слово «основні» і застосувати запропонований в роботі В. Гошовської термін «знакові блага» [7]. Під ними розуміється набір благ, що визначають стиль життя різних груп населення (ураховуючи матеріальні та духовні потреби) та дають їм відчуття задоволеності. Перелік знакових благ має переглядатися раз на п'ять років.

Наступним індикатором є мобільність населення. В першу чергу дана складова якості життя відображає забезпеченість населення роботою та

задоволеність соціальною інфраструктурою, що є важливим моментом у розробці регіональних програм.

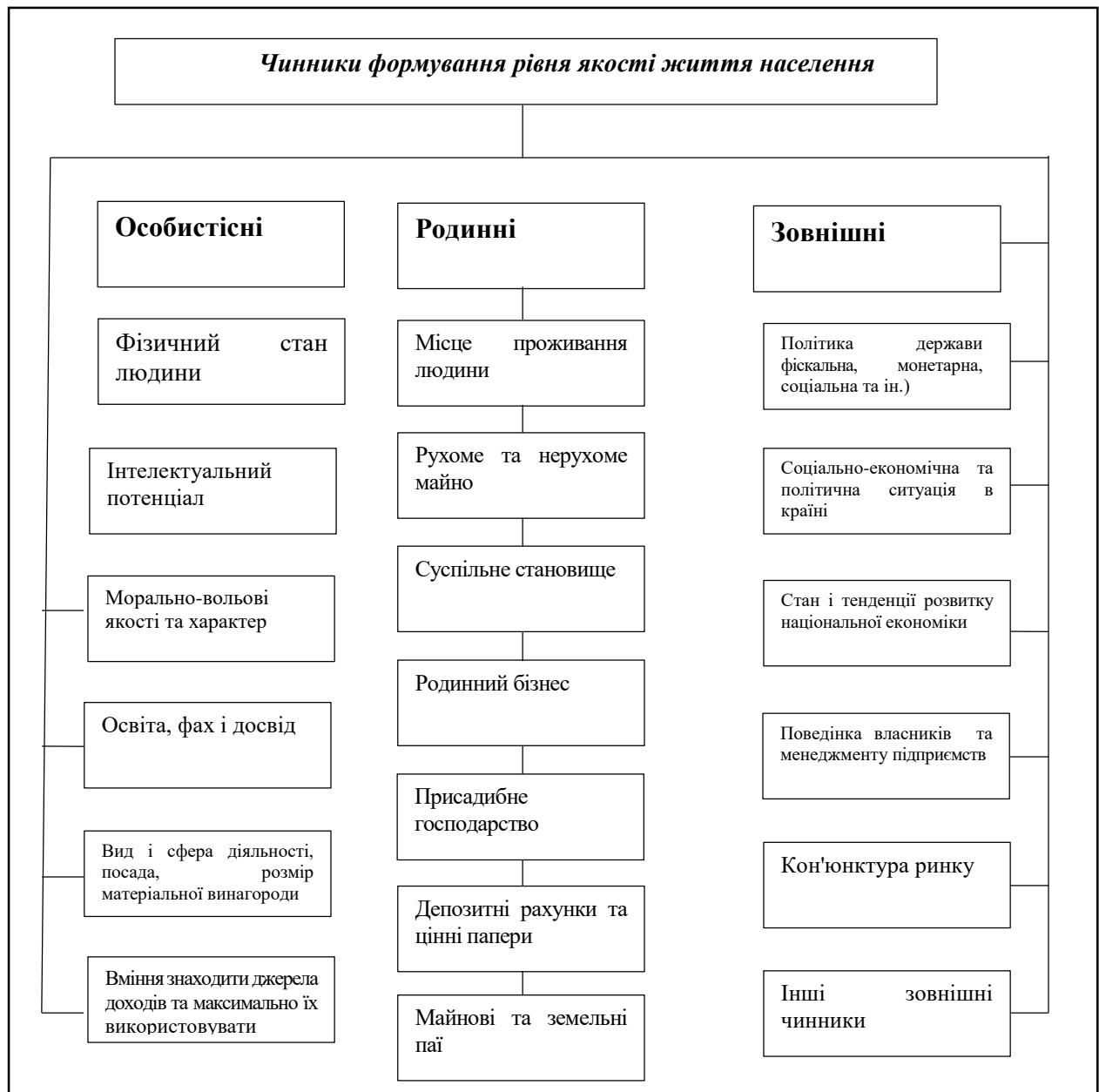

Рис. 1.8. Чинники формування рівня та якості життя населення (розроблено автором на основі: [82])

Застосування цих складових дозволить більш точно і повно визначити рівень якості життя населення в окремих регіонах. В цій системі відображено не лише комплекс показників а й послідовність їх оцінювання.

Відповідно до існуючих чинників формування якості життя неможливо уникнути визначення основних цілей щодо підвищення якості життя населення, які засновані на розвитку соціального партнерства на регіональному рівні (рис. 1.9).

Якість життя людей визначається двома основними факторами: по-перше, тими умовами, яке створила держава для реалізації можливостей людини; по-друге, готовністю й здатністю самих людей використовувати ці можливості. Таким чином, реальна якість життя – це спільна справа держави і людини.

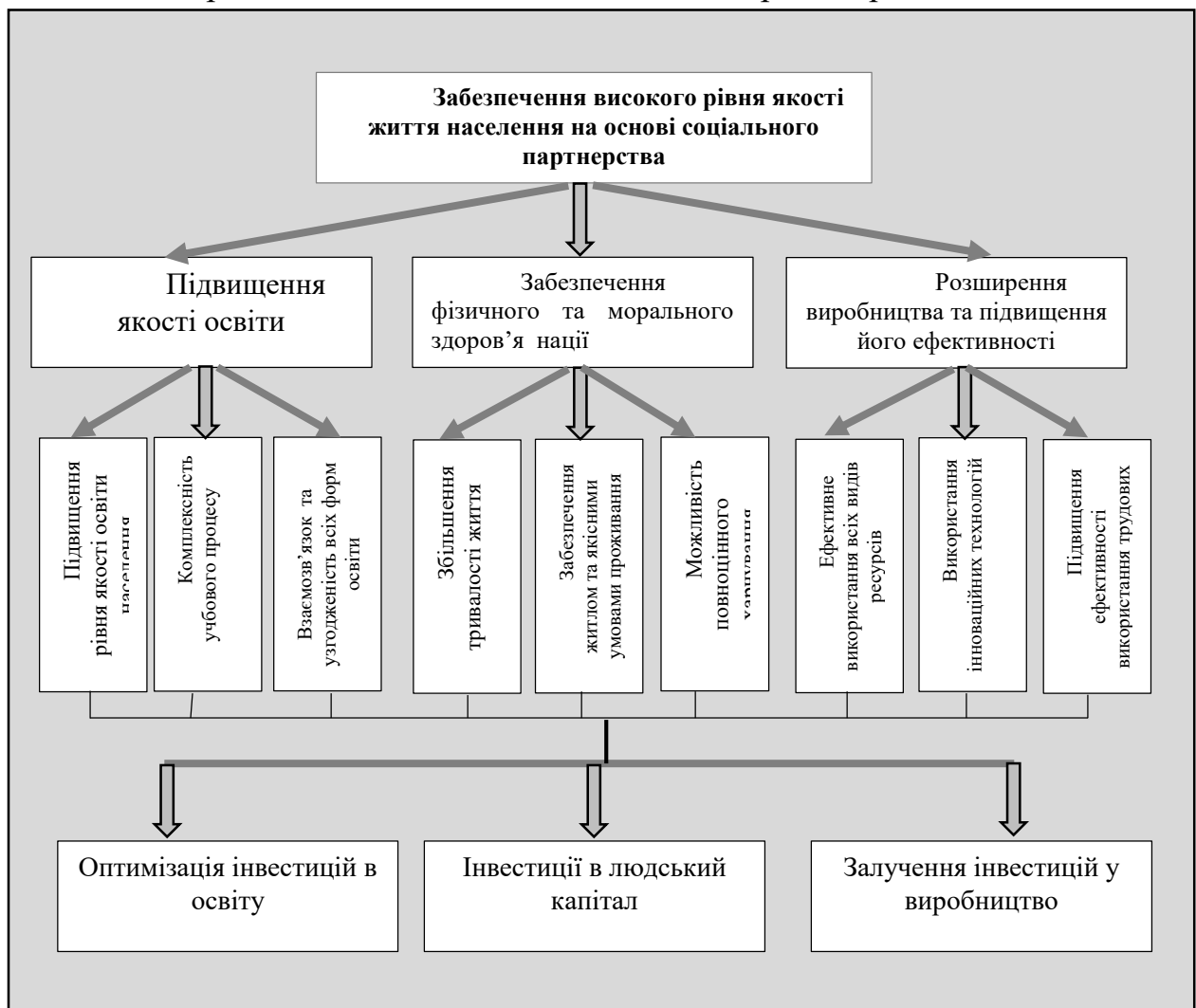

Рис. 1.9. Основні цілі щодо підвищення якості життя населення регіонів на основі соціального партнерства (розроблено автором на основі: [196, с.110])

Відповідно до результатів аналізу й угруповання існуючих проблем української економіки економічні реформи повинні передбачати дії по трьох напрямках:

- забезпечення базових елементів ринкової економіки;
- створення режиму найбільшого сприяння для розвитку малого та середнього бізнесу;
- розвиток окремих галузей, структурно важливих для економіки країни.

Як державні так і регіональні органи влади мають забезпечити такі умови, які б враховували усі інтереси сторін і спонукали до врегулювання соціально-трудових відносин за допомогою поширення практики соціального партнерства.

Система індикаторів розвитку соціального партнерства в регіонах України наведена в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Складові елементи розвитку соціального партнерства: регіональний рівень*

Система індикаторів стану соціального партнерства в Україні: регіональний рівень				
1. Сприяння розвитку виробництва у регіоні, сприяння продуктивної зайнятості	2. Оплата праці, підвищення рівня доходів населення регіону	3. Умови праці та відпочинку	4. Соціальний захист та задоволення духовних потреб населення регіону	5. Організаційний регіональний рівень соціального партнерства
1.1. Розвиток виробництва у регіоні	2.1. Відповідність оплати праці встановленим мінімальним гарантіям	3.1. Зайнятість у шкідливих умовах	4.1. Розвиток державного соціального страхування у регіоні	5.1. Діяльність організацій найманих працівників
1.2. Рівень безробіття у регіоні	2.2. Структура фонду оплати праці	3.2. Виробничий травматизм	4.2. Підвищення кваліфікації кадрів, професійне навчання	5.2. Діяльність об'єднань роботодавців

1.3. Рівень зайнятості у регіоні	2.3. Доходи населення	3.3. Тривалість щорічної відпустки (узгодженість з законодавством України)	4.3. Організація пільг, компенсацій за місцем роботи	5.3. Охоплення працівників колективними договорами
1.4. вимушена неповна зайнятість	2.4. Вагомість оплати праці для забезпечення потреб населення регіону			5.4. Стан виконання колективних договорів
1.5. Ефективність державної служби зайнятості у регіоні	2.5. Заборгованість із виплати заробітної плати			

*Розроблено автором на основі: [118, с 85]

Представлена система показників не є універсальною, але на її прикладі можна уявити значущість соціального партнерства на регіональному рівні та вона відображає його стан і дає змогу оцінити ефективність виконання прийнятих зобов'язань з основних напрямків діяльності.

Необхідним завданням є й формування, у населення правової думки та освіченості про права людини та гідну працю, знань про свої права та можливість їх захистити, соціальну захищеність і т ін.

Зазвичай, оцінка якості життя залежить як від економічних характеристик регіону, так і від загальної задоволеності життям, роботою, рівнем медичного обслуговування, екологічними умовами, тощо. Проведені дослідження показали, що за умов соціально-економічної нестабільності формування якості життя населення потребує істотної модернізації, насамперед у частині визначення напрямів і конкретних шляхів диверсифікації основних джерел формування моральної задоволеності та доходів населення.

Висновки до розділу 1

1. У роботі узагальнено сутність та зміст поняття «якості життя» як соціально-економічної категорії, під якою розуміється комплексна категорія, що включає в себе оцінку об'єктивних та суб'єктивних параметрів життєдіяльності людини, які порівнюються з соціальними стандартами певної країни або регіону і обмежуються суспільними ресурсами на певний період часу. Автором узагальнено відмінності понять «рівень життя» і «якість життя» та представлено класифікацію існуючих підходів до оцінки якості життя населення. Розглянуто погляди різних вчених, які мають на увазі різні тлумачення поняття «якості життя». Проведено дослідження показників для оцінки якості життя населення та потреб людини, на основі якого побудована класифікація комплексних показників оцінки якості життя населення, яка відповідає класам ієрархії потреб. Для відповідності сьогоденню назви були відкориговані, а вторинні потреби згруповані в один комплексний показник.

2. Розглянуті міжнародні методики оцінки якості життя населення на основі вивчення еволюції оцінки якості життя та представлено загальну характеристику міжнародних систем оцінювання якості життя. Автором зазначено, що головним завданням обчислень індексу людського розвитку (ІЛР) є не визначення його величини як такої, а ранжування на його основі різних країн і зіставлення рейтингу країн за ІЛР і ВВП на душу населення. Що стосується будь-якої національної системи оцінки якості життя, за умови збереження можливості для міжнародних порівнянь, то вона повинна враховувати специфіку сучасного розвитку та історичне минуле кожної конкретної країни. Також більш повно та інформативно ці системи відображають актуальні потреби її громадян, визначають економічний, соціальний, екологічний, духовний контекст їх життєдіяльності. З проведеного у роботі дослідження автор дійшов висновку, що на сьогоднішній день не представляється можливим створення уніфікованої

методики оцінки якості життя стосовно регіонів України в силу різних природно-кліматичних, культурних, історичних та соціально-економічних умов їх розвитку. Оцінювати якість життя необхідно за показниками, що відображають найбільш суттєві чинники життєдіяльності у певному регіоні.

3. У роботі визначені особливості та умови оцінки якості життя населення на регіональному рівні. Виокремлені певні фактори, які впливають на ефективність управління економічними процесами та соціальною сферою регіону. Розроблені сучасні методики оцінювання розвитку регіональних соціально- економічних систем переважно акцентують увагу на дослідженні економічного розвитку, меншою мірою – якості життя населення, тому матриця зв'язків елементів сталого розвитку регіону враховує всі його складові. Представлено регіональну парадигму якості життя, яку можна представити як сукупність знань, вмінь, цінностей, переконань та можливостей особистості, що виступають як фактори розвитку людини з урахуванням регіональних особливостей. На сучасному етапі не визначено обґрунтовані критерії оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний стан рівня життя населення регіону. Визначені основні цілі щодо підвищення якості життя населення регіонів на основі соціального партнерства. Оцінка якості життя населення залежить як від економічних характеристик регіону, так і від загальної задоволеності життям, роботою, рівнем медичного обслуговування, екологічними умовами, тощо. Проведені дослідження показали, що за умов соціальної та економічної нестабільності, що існує сьогодні в країні формування якості життя населення потребує істотної модернізації, у першу чергу у частині визначення напрямів та шляхів диверсифікації основних джерел формування моральної задоволеності та доходів населення.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка якості життя населення України в системі міжнародних співставлень

Показник якості життя населення має важливе значення не лише для відображення рівня життя населення певної країни, але і в системі міжнародних співставлень, де широко використовується показник індексу людського розвитку (ІЛР). Україна як суб'єкт світової економіки знаходиться на 81 місці зі 188 країн за ІЛР (0,747), відповідно до Звіту Програми розвитку Організації об'єднаних націй (ПРООН) 2015 року «Робота задля людського розвитку»[37]. У 1990 р. значення даного індексу в Україні складало (0,707), та з початком суспільних трансформацій перехідного періоду після розпаду СРСР його значення істотно знизилося (до 0,669 у 2000 р.). Схожі результати щодо зниження основних показників індексу людського розвитку були відмічені в усіх постсоціалістичних країнах (табл. 2.1).

Проте більшості країн Центральної та Східної Європи після економічної кризи на початку перехідного періоду вже до 2000 р. вдалося не лише відновити, а й суттєво поліпшити значення ІЛР. Нині всі вони входять до групи країн з дуже високим рівнем розвитку; найвищий результат мають Словенія (0,880 та 25-е місце), Чеська Республіка (відповідно 0,870 та 28-е місце), Естонія (0,861 та 30-е місце), Польща (0,843 та 36-е місце в рейтингу), Словаччина (0,844 та 35-е місце), Угорщина (0,828 та 44-е місце в рейтингу). Інші країни Балтії, що раніше входили до складу СРСР, – Литва та Латвія – посідають, відповідно, 37-е та 46-е місця у світовому рейтингу людського розвитку. Зі значенням індексу (0,743) Україна

також увійшла до групи з 54 країн з високим рівнем людського розвитку, при цьому поступившись багатьом країнам СНД.

Таблиця 2.1

Динаміка індексу розвитку людського потенціалу в країнах СНД,
Центральної та Східної Європи*

Рейтинг ІЛР	Країни	Індекс людського розвитку (ІЛР)					
		1990	2000	2005	2010	2014	2016
Країни з дуже високим рівнем людського розвитку							
25	Словенія	..	0,805	0,848	0,874	0,880	0,890
28	Чеська Республіка	..	0,816	0,854	0,861	0,870	0,878
30	Естонія	0,717	0,776	0,821	0,840	0,861	0,865
40	Словаччина	0,747	0,779	0,810	0,830	0,844	0,845
36	Польща	..	0,770	0,791	0,834	0,843	0,855
37	Литва	..	0,749	0,793	0,834	0,839	0,848
43	Угорщина	0,706	0,775	0,803	0,818	0,828	0,836
44	Латвія	0,693	0,732	0,784	0,810	0,819	0,830
45	Хорватія	..	0,748	0,780	0,812	0,818	0,827
48	Чорногорія	0,757	0,789	0,789	0,807
49	Російська Федерація	..	0,691	0,725	0,778	0,798	0,804
50	Румунія	0,700	0,704	0,748	0,785	0,793	0,802
Країни з високим рівнем людського розвитку							
52	Білорусь	0,723	0,786	0,798	0,796
56	Казахстан	..	0,657	0,714	0,757	0,788	0,794
56	Болгарія	0,698	0,715	0,749	0,777	0,782	0,794
66	Сербія	..	0,719	0,744	0,745	0,771	0,776
70	Грузія	0,707	0,744	0,754	0,769
75	Албанія	0,656	0,691	0,721	0,716	0,733	0,764
78	Азербайджан	0,747	0,751	0,759
81	Боснія і Герцеговина	0,717	0,731	0,733	0,750
84	Україна	0,707	0,669	0,712	0,734	0,747	0,743
84	Вірменія	..	0,643	0,689	0,730	0,733	0,743
105	Узбекистан	0,611	0,661	0,675	0,701
Країни з середнім рівнем людського розвитку							
107	Молдова	..	0,586	0,631	0,663	0,693	0,699
111	Туркменістан	0,654	0,698	0,688	0,691
120	Киргизстан	..	0,577	0,595	0,628	0,655	0,664
129	Таджикистан	..	0,527	0,575	0,607	0,624	0,627

Джерело: [37,121]

При стрімкій втраті позицій у 2006-2010 роках, Україні вдалося за 2011-2015 роки у порівнянні з 2010 р. піднятися в рейтингу, але вже наступний рейтинг

відобразив соціально-економічну та військову кризу в країні. ПРООН у 2011 р. вирішили розширити список країн, що беруть участь у рейтингу, а також дещо відкоригувати методологію дослідження. Серед тих змін, що їх відтепер ПРООН враховує у своїх дослідженнях "Людського розвитку", є стан екології, і гендерна нерівність, і майнове розшарування. За 25 років, починаючи з 1990 року Україна здійснила приріст ІЛР лише на 0,034 (з 0,706 до 0,734), тоді як світовий приріст за ці роки склав 0,120.

Одним з основних чинників негативного впливу на результативність ринкових трансформацій в Україні була впевненість у тому, що впровадження ринкових механізмів автоматично створить передумови для якісних перетворень як у реальному секторі, так і в економіці в цілому. Та слід визнати, що економічний розвиток сам по собі не вирішить усіх соціальних проблем країни [1].

Україна поступається за рівнем людського розвитку не лише країнам ОЕСР, Центральної та Східної Європи, Російській Федерації та Білорусі, а й багатьом країнам Латинської Америки та Карибів, Арабським державам-експортерам нафти та окремим "азійським тиграмі" (таким як Малайзія, Сінгапур, Південна Корея).

Сьогодні перед Україною постала серйозна проблема, а саме: депопуляція населення, яка може суттєво обмежити потенційне зростання економіки. Дані таблиці 2.2 підтверджують, що найбільш негативний вплив на якість життя справляє складова ІЛР, яка характеризує можливість прожити довге й здорове життя. Саме ця проблема формує найбільший виклик для сучасного українського суспільства.

За показником очікуваної тривалості життя при народженні (71,1 рік) у рейтингу 2016 р Україна отримала дуже низькі значення поступившись усім країнам з високим рівнем людського розвитку і багатьом країнам з середнім значенням індексу людського розвитку. Так, за цим показником Україна

випередила лише деякі країни своєї категорії. Водночас дедалі більше країн світу перетинають 80-річну позначку в тривалості життя. Найвищі досягнення мають Гонконг (Китай, САР) (84,2 роки), Японія (83,7 роки), Італія (83,3 років), Швейцарія (83,1 роки), Сінгапур (83,2 роки), Ісландія (82,7 років), Іспанія (82,8 років), Ізраїль (82,6 років), Австралія (82,5 років), Франція (82,4 років), Швеція (82,3 років) тощо. У більшості країн постсоціалістичного табору, а також країн Центральної Азії очікувана тривалість життя є значно більшою, ніж в Україні.

Таблиця 2.2

Складові індексу розвитку людського потенціалу в Україні та деяких країнах світу, що посідають найвищі, найнижчі та близькі до України рейтингові місця,

на 2016 р.*

Індекс розвитку людського потенціалу (рейтинг та значення)	Очікувана тривалість життя при народженні, років (індекс здоров'я)	Середня тривалість навчання, роки (індекс освіти)	Очікувана тривалість навчання, %	ВНД на душу населення, доларів США за ПКС (індекс доходу)
1. Норвегія (0,949)	84,2. Гонконг (Китай, САР) (0,917)	13,4. Швейцарія (0,939)	20,4. Австралія (0,939)	129,916. Катар (0,856)
81. Боснія і Герцеговина (0,750)	71,5. Білорусь (0,796)	11,6. Франція (0,897)	15,5. Уругвай (0,795)	7,522. Свaziленд (0,541)
83. Алжир (0,745)	71,3. Суринам (0,725)	11,4. Бельгія (0,896)	15,3. Японія (0,903)	7,455. Куба (0,775)
84. Україна (0,743)	71,1. Україна	11,3. Україна	15,3. Україна	7,361. Україна
86. Йорданія (0,741)	70,9. Азербайджан (0,759)	11,2. Фінляндія (0,895)	15,2. Бразилія (0,754)	7,195. Мороко (0,647)
87. Перу (0,740)	70,8. Киргизстан (0,664)	11,1. Тонга (0,721)	15,1. Монтенегро (0,807)	7,081. Бутан (0,607)
188. Центральноафриканська Республіка (0,352)	48,9. Свaziленд (0,541)	1,4. Буркіно Фасо (0,402)	4,9. Південний Судан (0,418)	587. Центральноафриканська Республіка (0,352)

Джерело: [37]

За даним показником ми випереджаємо лише такі країни Співдружності Незалежних Держав (СНД), як: Азербайджан – 70,9 років, Російська Федерація (70,3 років) та Казахстан – 69,6 років, в яких за останні роки тривалість життя зростала, на відміну від України. А різниця між Україною і світовими лідерами сягає 13 років «здорового життя». Усе це свідчить про те, що в Україні склалася критична ситуація з передчасною смертністю.

За період із 1 січня 1996 р. кількість постійного населення скоротилася більш як на 17,5%, в 2016 році на 1000 осіб населення налічувалося 14,7 померлих, за цим показником Україна посідає 210 місце серед 219 країн. Якщо ці тенденції збережуться, то в 2030 році населення України становитиме 37,5 млн., в 2050 28,9 млн. осіб. Дані були прогнозовані без врахування втрат населення у 2014 році в результаті військових дій. Процес депопуляції населення створює реальну загрозу фізичному існуванню українського народу, а отже, й економічному зростанню країни [32].

Погіршує обставини демографічне старіння, що створює економічне навантаження на зайняте населення, а також створює соціально-економічні загрози перед суспільством та має незворотні наслідки.

Низькі демографічні значення в Україні пов'язані, в першу чергу, з низькою якістю медичного забезпечення (18%). За останні роки країна займає все нижчу позицію за ІЛР, що пояснюється впливом і з боку інших індексів. За даними експертів ПРООН якісною освітою в Україні забезпечено 44 % населення, що значно менше у відповідності до попередніх років, й перевищує лише значення Російської Федерації (39%), та є значно нижчим від показників країн, що входять до категорії з середнім ІЛР.

За очікуваною тривалістю навчання країна має досить високе значення. Високе місце України серед 142 країн світу за показником «Освіта» (37 місце) підтверджує й рейтинг «Процвітання» (Legatum prosperity index 2015), що проводить Legatum Institute [58, с.3]. Проте у розвинутих країнах рівень

охоплення навчанням наближається, а в деяких (Австралії, Новій Зеландії, Монако, Кубі, Ірландії, Іспанії, Кореї, Данмарку) – досягає або навіть перевищує еталонне 100%-е значення. Та в сучасних умовах більшого значення набуває функціональна грамотність, що вимагає відповідного коригування вітчизняної статистики освіти.

Слід зазначити, що Україна витрачає значну суму своїх бюджетних ресурсів на освіту, її норму закріплено в Законі України «Про освіту» у розмірі 10% ВВП [113]. Не зважаючи на заплановане скорочення видатків зведеного бюджету на освіту, за даними Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік», вони за 2010–2016 роки зросли майже в двічі з 79,8 млрд. грн. до 120,5 млрд. грн. [108]. Але за останні роки спостерігається скорочення видатків Міносвіти як частки від загального фонду бюджету з 7,3% у 2010 році до 4,2% у 2014 році і зниження до 3,31% у 2016 році, натомість у межах спецфонду значне зростання. Таким чином, виявляється не пріоритетність освіти для уряду, а також намагання стимулювати вищі навчальні заклади заробляти ще більше грошей у процесі роботи, хоча українські ВНЗ сьогодні і так формують свої бюджети за рахунок приватних коштів значно більшою мірою, ніж європейські.

Порівнюючи з видатками на освіту в розвинених країнах (Німеччина – 4,4% ВВП, Японія – 3,4 % , Іспанія – 4,4 % , Італія – 4,3 % , США – 5,5 % , Франція і Велика Британія – 5,6 %) можна констатувати, що державне фінансування освітньої діяльності в Україні перебуває, за відносними показниками, на рівні найбільш розвинених країн світу, а то й перевищує його [100, с.8]. Але слід мати на увазі, що цей валовий показник не відображає якісних аспектів здобуття знань. І в абсолютному вимірі становище не таке втішне через значно менший, порівняно з розвинутими країнами, обсяг ВВП України, який при тому ж скоротився у порівнянні з 2013р.

Як показує аналіз видатків зведеного бюджету за економічною структурою галузі, понад 90 % державних інвестицій в освіту спрямовується на поточні

видатки, з них – переважна частина – на виплату заробітної плати та нарахування на неї, які зростають внаслідок інфляційних процесів.

Така структура видатків не забезпечує достатньої можливості для перерозподілу ресурсів на користь тих, які безпосередньо визначають якість освітніх послуг [100, с. 3].

Отже, оскільки держава не спроможна забезпечити вищу освіту необхідним для її розвитку фінансуванням, то фактично вона перекладає свої зобов'язання на громадян. У п. 1 статті 71 Закону України «Про вищу освіту» зазначено, що фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення лише на оплату послуг з підготовки фахівців наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел [108]. Тобто кожен другий студент є інвестором системи вищої освіти. Зростання залежності від фінансування батьками стало однією з причин помітної різниці в якості освіти з високорозвиненими країнами. Для порівняння, середня заробітна плата шкільних вчителів в Україні у 2016 році дорівнювала 1616 дол. США на рік, тоді як заробітки вчителів у країнах ОЕСР становлять у середньому 40-50 тис. дол. США на рік [123]. Що спонукає їх до отримання неформальних платежів від учнів і батьків.

Така ситуація значно впливає на оцінку якості освіти з боку суспільства, за якою рівень незадоволення населення системою освіти в Україні дуже високий у порівнянні з іншими країнами (рис.2.1).

За даними дослідження «The 2015 Legatum Prosperity Index» лише трохи більше половини населення у 2014 році було задоволене якістю навчання (62%) і лише 51,1% опитаних вважали, що діти мали можливість навчатися і рости [210, с.3].

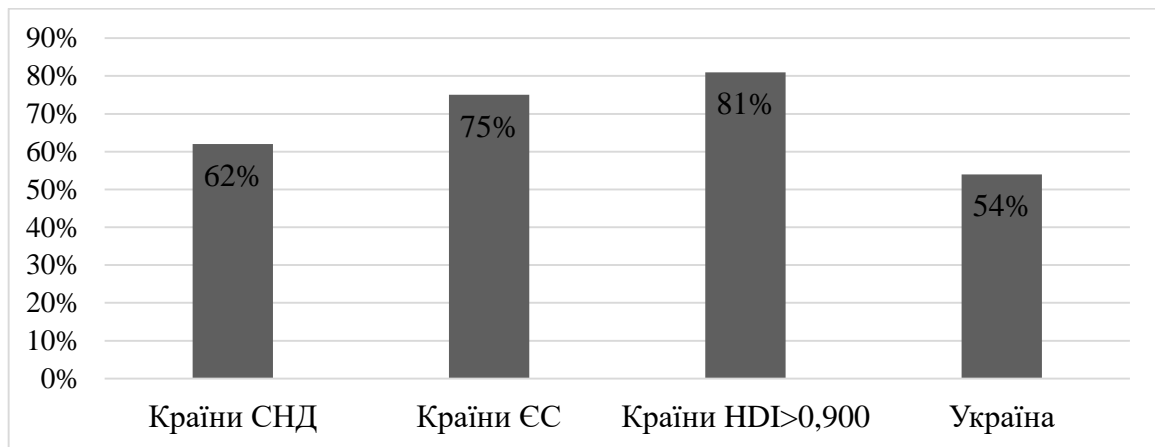

Рис. 2.1. Міжнародне порівняння задоволеності населення якістю освіти
(Складено за даними: [208, 37, 17])

За даними соціологічних досліджень 2014 р. Інституту Горшеніна, м. Київ щодо якості вітчизняної освіти, майже половина українців (45,2%) задовільно оцінила якість освіти, що надається сучасною середньою школою. Чверть опитаних (24,9%) оцінили його як «хороший», кожен п'ятий (19,4%) дав оцінку «погано» і лише 5,8% опитаних оцінили якість середньої освіти в Україні на «відмінно». Вагаються з відповіддю на це питання 4,7% респондентів» [200].

І зважаючи на те, що міжнародний ранг України за індексом людського розвитку вищий, ніж її ранг за індексом ВВП і її ранг за індексом очікуваної тривалості життя, очевидно, що сучасні рейтингові переваги країни цілком забезпечені освітньою складовою. Тому наразі у підвищенні якості життя населення України ключового значення набувають не економічні, а соціально-демографічні аспекти: покращання стану здоров'я населення та підвищення якості освіти, щоб хоча б за цією складовою не втратити лідируючих позицій.

Сучасні умови підвищення якості життя населення вимагають більш глибокого розгляду. Але це не може означати цілковите виключення економічної складової, без якої не можливе втілення жодної соціальної програми. Грунтуючись на даних державного комітету статистики, можна дати оцінку економічному стану в країні. Головною економічною складовою для оцінки

якості життя населення у міжнародних рейтингах і національних вимірах є валовий внутрішній продукт (ВВП).

Протягом останніх років реальний ВВП скорочувався. Його скорочення призвело до ще більшого зниження середньодушового показника економічного добробуту населення України, який у 5–7 разів відстає від аналогічних показників розвинутих країн і є чи не найнижчим у Європі. За даними Міжнародного валютного фонду ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у дол. США цих країн на 2016 рік склав: Німеччина – 48449, Японія – 41220, Іспанія – 36347, Італія – 36823, США – 57608, Франція – 42336, Велика Британія – 42421 (рис.2.2). А в Україні він склав 8320 дол. США. Якщо говорити про загальний ВВП країн, то тут різниця вже складатиме від 4 до 50 разів [86].

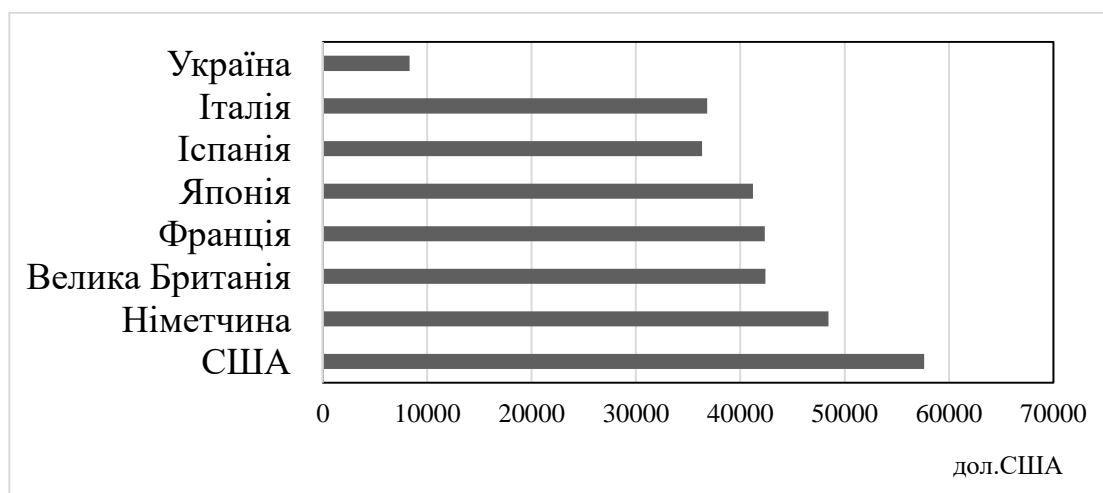

Рис. 2.2 Міжнародне порівняння ВВП на душу населення за ПКС у 2016 році [87]

ВВП за ПКС України у 2016 р. значно поступився і країнам СНД (рис 2.3). За даним показником багато з країн пострадянського простору випереджають Україну, зокрема, в РФ у 2014 р. він становив 26926 дол. США, в Казахстані – 25167 дол. США, в Білорусі – 18073 дол. США, в Азербайджані – 17453 дол. США.

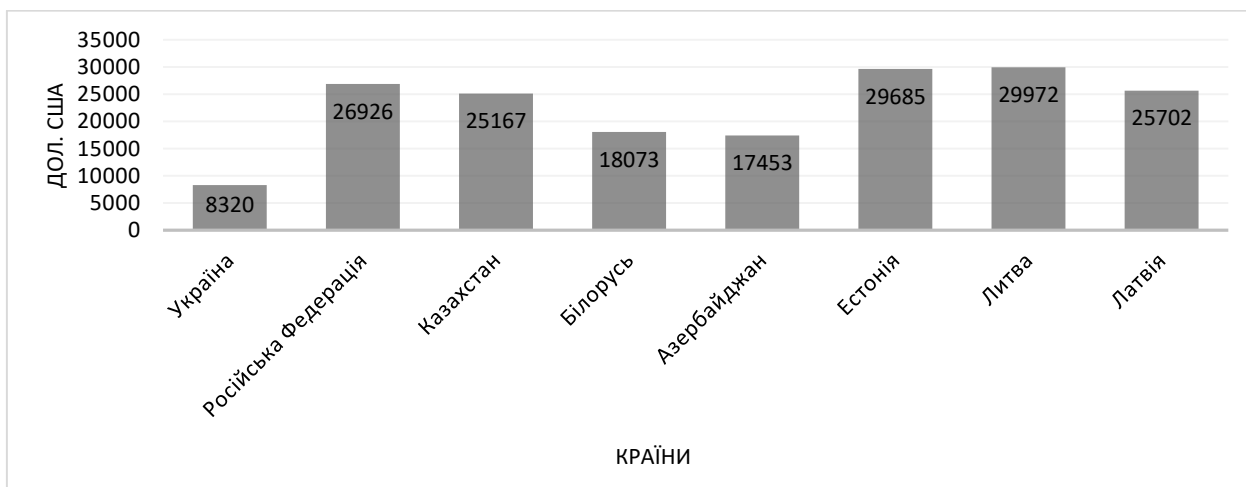

Рис 2.3. ВВП на душу населення (за ПКС) у 2016 році країн пострадянського простору, дол. США [37]

Набагато випереджають Україну і Балтійські держави – нові члени ЄС, які за рівнем доходів наближаються до розвинутих країн Європи (Естонія – 25214 дол. США (за ПКС), Литва – 24500 дол. США (за ПКС), Латвія – 22281 дол. США (за ПКС) [37].

У визначенні якості життя населення важливу роль відіграє і така економічна складова, як доходи населення та їх купівельна спроможність, грошові витрати та заощадження населення. Купівельна спроможність грошових доходів населення відображає потенційні можливості населення щодо купівлі товарів та послуг. До грошових витрат і заощадження населення відносяться усі витрати на купівлю товарів та послуг, різноманітні внески, та купівля іноземної валюти і збільшення заощаджень у внесках і цінних паперах. На рис.2.4 відображена динаміка наявних доходів населення України за 2000-2016 роки.

За останні роки спостерігається зростання диференціації доходів у країні. Про це свідчать статистичні дані, за якими у 2012 році порівняно з попереднім роком чисельність населення з середньодушовими загальними доходами, нижчими за середньорічний прожитковий мінімум (1042,42 грн.) зросла більше ніж на 1,3%, а в свою чергу частка населення, що отримує найвищі доходи (вищі за 3720грн.), склала 4,1%.

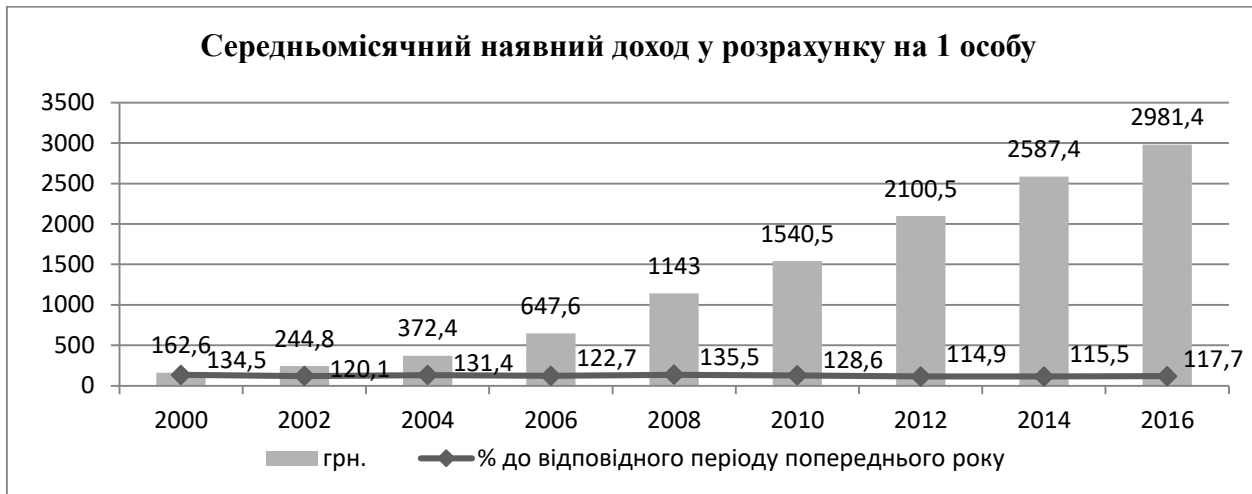

Рис. 2.4. Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на 1 особу у 2000-2016 рр.[32]

На кінець 2016 року прожитковий мінімум визначений на рівні (1544 грн.), а середньомісячний наявний дохід на одну особу склав 2981,4 грн., що на 17,7% більше від попереднього року (рис.2.6) [32].

Але незважаючи на те, що наявні доходи населення зростають, інфляційні процеси значно знецінюють їх, тобто знижують їхню купівельну спроможність. Для визначення знецінення доходів розглянемо динаміку інфляційних коливань протягом 2010-2014 років (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Індекс споживчих цін України за 2010-2016 роки, %*

	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015	2016
Всього за рік (%)	109, 1	104, 6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4
Середньомісячний темп росту (%)	100,7	100, 3	99,9	100,0	101,9	102	101,8

Джерело: [32]

Можемо зробити висновок, що індекс споживчих цін постійно зростає тобто темпи росту інфляції прискорилися за 2015-2016 роки. [109, с.6].

Виходячи з даних про динаміку індексу інфляції в Україні за останні 10 років, робимо висновок про прискорення інфляційних процесів та особливе підвищення показників інфляції у 2015 році, що перевищують показники

зростання доходів населення і відповідно знецінюють їх. Про велику частку населення з низькими доходами свідчить і структура сукупних витрат домогосподарств (рис 2.5), за якою доля витрат на харчування становить більше 50 %, хоча не повинна перевищувати 10%.

Крім того про рівень добробуту населення свідчить наявність чи відсутність благ довготривалого користування, так званих «знакових предметів» (Додаток А1). В розвинених країнах вони включені до показників стандарту якості життя і їх редагуються відповідно до певного історичного періоду.

51,4%

Структура сукупних витрат домогосподарств України
Structure of total expenditure of households of Ukraine

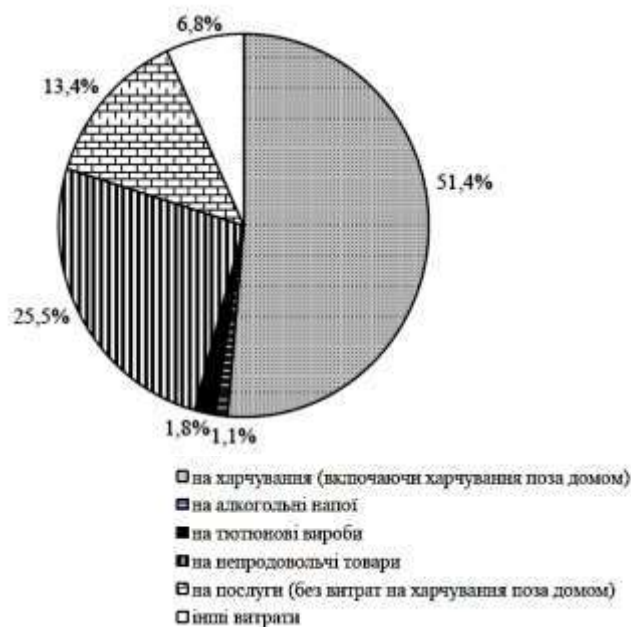

Рис.2.5 Сукупні витрати домогосподарств України у 2016р. [14, с. 128]

Дослідженням встановлено, що в Україні не ведуться статистичні спостереження наявності тих «знакових предметів», які визначають стиль життя, а отже і стандарти якості життя на даному історичному етапі. Таким чином, виникає необхідність у перегляді тих статистичних показників, які характеризують рівень і якість життя населення України [27].

На жаль, офіційна статистика не в повній мірі відображає реальну ситуацію, тому необхідним є залучення в дослідженні суб'єктивної думки оцінки власних доходів та якості життя населення[158, с.1]. За даними вибіркового обстеження домогосподарств (доповідь «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2016 році»): Частка домогосподарств, які оцінили рівень своїх доходів як достатній, але без заощаджень склала 45,7% (у 2012р. – 59,5%). Вважали свій дохід достатнім для нормального харчування, але постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому 44% домогосподарств (у 2012р. – 49%). Разом з тим, на відміну від попереднього року(4,5%) 4,1% домогосподарств не змогли забезпечити навіть достатнє харчування.

Аналогічно за розподілом відповідей домогосподарств на питання, який середньодушовий грошовий дохід за їх самооцінкою відповідає майновому становищу середнього класу, визначено, що близько 30% домогосподарств вважають, що такий дохід повинен бути понад 22 000 грн. на особу, хоча його значення окремими категоріями домогосподарств визначено на нижчому рівні: 18% домогосподарств вважають достатнім дохід у межах 8000–10000 грн. на особу на місяць [158, с. 3].

Як ми вже побачили, більшість населення вважають свій дохід достатнім, що в деякій мірі суперечить офіційній статистиці, тому необхідним є також і врахування тіньового сектору економіки, що значно збільшує показники доходів населення та їх диференціацію. Відповідно до дослідження В. Тохтарової, якщо скоригувати розподіл населення за доходами з урахуванням прийнятого середнього рівня тінізації доходів, то інтервальне значення середньодушових доходів останніх двох децильних груп збільшиться (табл.2.4.).

Таблиця 2.4

Співвідношення показників диференціації населення за доходами 2010-2014

рр.*

Роки	Показники за фактичним розподілом населенням за доходами			Показники за скоригованим розподілом населенням за доходами		
	Коефіцієнт Джині	Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, разів	Децильний коефіцієнт фондів, разів	Коефіцієнт Джині	Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, разів	Децильний коефіцієнт фондів, разів
	1	2	3	4	5	6
2010	0,274	3,5	5,9	0,44	8,0	14,9
2011	0,263	3,0	5,7	0,43	8,1	15,0
2012	0,268	3,1	5,4	0,44	8,1	15,2
2013	0,237	2,7	4,6	0,43	8,2	15,3
2014	0,226	2,6	4,4	0,47	8,9	15,8
2016	0,244	2,8	4,9	0,48	8,9	15,9

*Джерело: Складено автором за [175, с.172]

З таблиці 2.5 бачимо, що скориговані децильні коефіцієнти грошових доходів населення більше ніж в 2 рази перевищують рівень який визначений офіційною статистикою і немає чіткої тенденції до їх зниження. За оцінками експертів для забезпечення економічної безпеки країни коефіцієнт децильної диференціації грошових доходів не повинен перевищувати 8 разів, при цьому, знаходячись в межах 6-7 може виступати критерієм соціальної нестабільності чи соціальної дестабілізації суспільства [112].

Аналіз динаміки показників розподілу доходів населення за офіційними статистичними даними свідчить про негативні тенденції зниження диференціації населення за доходами й відкориговані дані, які враховують об'єми тіньової економіки, свідчать про те, що соціальна поляризація і концентрація доходів навпаки не зменшується, а посилюється і триває [140, с.314].

Проблемність забезпечення соціального справедливого розподілу суспільних доходів в Україні підтверджує надзвичайно малий прошарок середнього класу (за самооцінкою домогосподарств, до середнього класу

відносять себе лише 0,5% сімей, тоді як у розвинутих країнах світу питома вага середнього класу коливається в межах 65%-75% населення [60].

Наведені дані свідчать про зростання диференціації доходів і збільшення кількості населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, тобто одним з головних завдань місцевих органів влади є реалізація державної політики у сфері регулювання і перерозподілу доходів, створення сприятливих умов для інвестицій в освіту, культуру, що сприятимуть покращенню якості життя всього населення. У структурі сукупних ресурсів домогосподарств найбільшою статтею доходу є заробітна плата, як і в усьому світі, так і в Україні. Вона складає близько 50% сукупних ресурсів. (рис. 2.6). Середній розмір номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ та організацій у 2014 р. становив 3368 грн., що у 2,8 рази вище рівня мінімальної заробітної плати та прожитковий мінімум працездатної особи (1218 грн.), які за постановами уряду мають бути однакові.

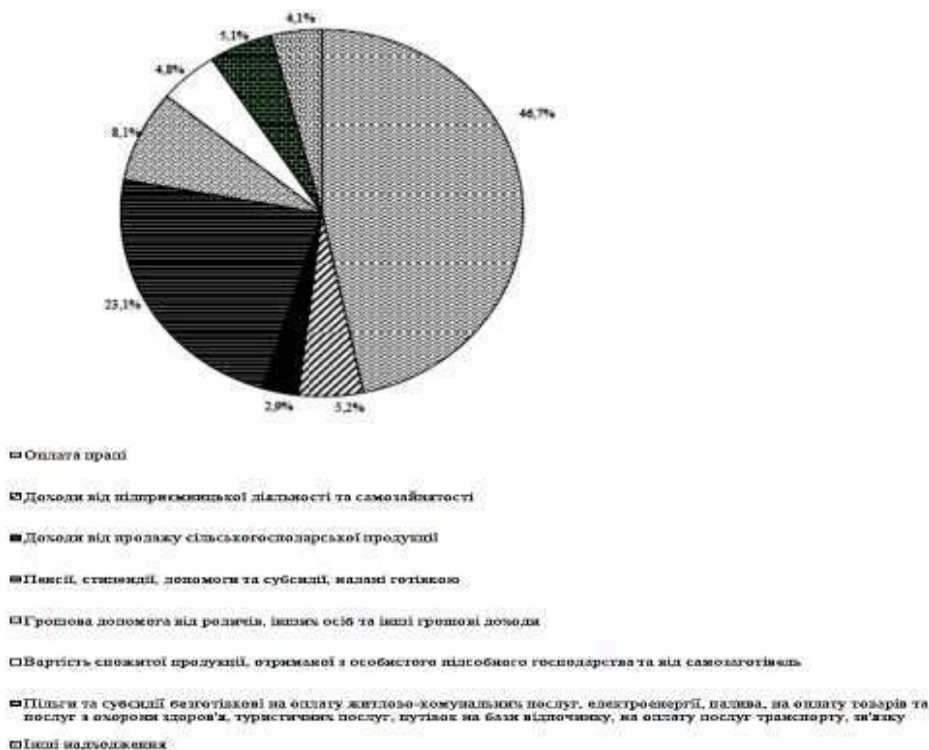

Рис.2.6. Структура сукупних ресурсів домогосподарств України у 2016 році [14, с.61]

За останні 6 місяців (відносно грудня 2013 р.) зростання показника відбувалось вищими темпами, ніж в аналогічному періоді попереднього року, і склало 5,3% (рис.2.7). Протягом 2014р. в економіці України спостерігалася тенденція зростання рівня заробітної плати, водночас темпи її росту були найнижчими за останні 5 років.

У 2014р. вперше за 5 років спостерігалось зниження індексу реальної заробітної плати порівняно з попереднім роком на 6,5%, а в грудні 2014р. по відношенню до грудня 2013р. – на 13,6%. За останні два роки значно знизилася кількість працівників, що отримують заробітну плату нижче 1218 грн. з 14,1% у 2012 р. до 5,8% у 2014 р., і значно зріс відсоток працівників з заробітною платою вище 5000 грн. з 10,1% до 14,0%, відповідно. Продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати за видами економічної діяльності.

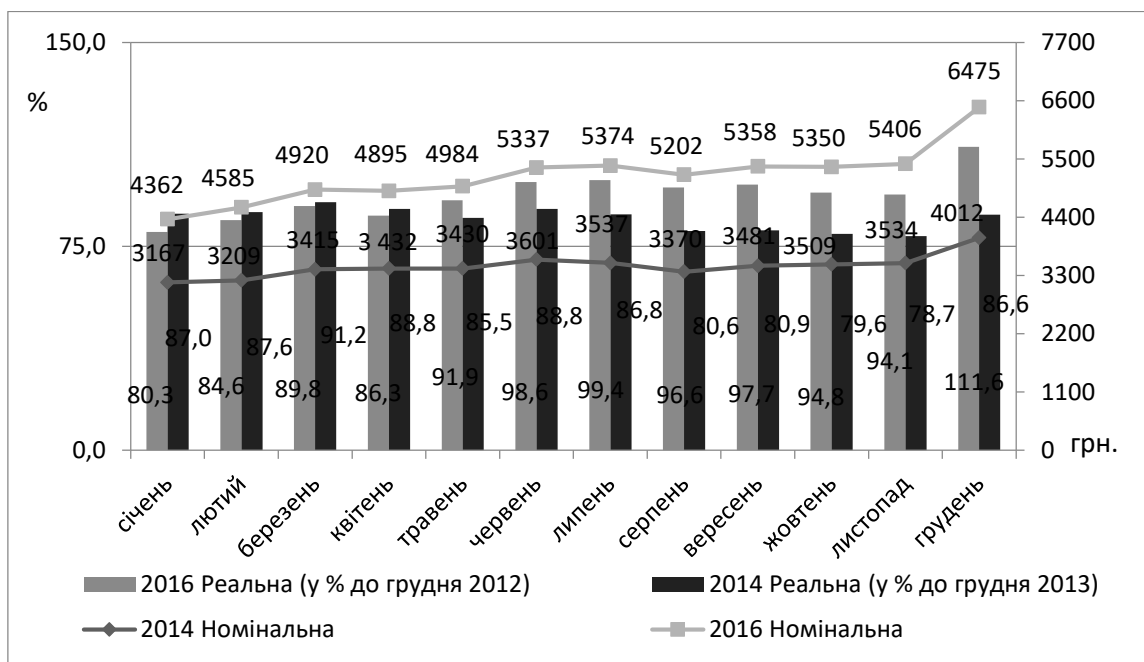

Рис. 2.7. Динаміка номінальної і реальної заробітної плати у 2014-2016рр. [32, с.21]

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці відносилися фінансова, професійна та наукова діяльність, інформація та телекомунікації, державне управління й оборона й обов'язкове соціальне

страхування, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по економіці (5183 грн.) на 69%. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах, а також у професіях пов'язаних з тимчасовим розміщенням й організацією харчування та з діяльністю у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування і складав близько 70% від середнього по економіці.

Рівень безробіття в Україні за 2016 року. в середньому становив 9,7% до економічно активного населення працездатного віку (табл. 2.5).

Незважаючи на зростання безробіття в країні, згідно даним Євростату рівень зайнятості населення у віці 15 років і старше в Україні у порівнянні з країнами Європейського Союзу був досить високим (66,6%) у 2016 році, а кількість зайнятого населення приблизно така ж як у Литві (68,6%) та Латвії (67,7%). І рівень безробіття по відношенню до середнього значення країн Євросоюзу (7,3%) в Україні був вищим на 2 % (рис.2.8).

Таблиця 2.5

Динаміка попиту та пропозиції робочої сили в Україні у 2010 - 2014 роках
(на кінець звітнього періоду)

	Кількість громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, тис. осіб	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, тис. осіб	Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб

Джерело: [32]

Кількість безробітних серед активного населення була меншою і серед таких країн СНД, як: Казахстан (5%), Білорусія (1%), Азербайджан (6%) і Росія (5,5%). Вищі значення даного показника були у Киргизстані (7,5%), Молдові

(4,2%), Вірменії (4,9%).

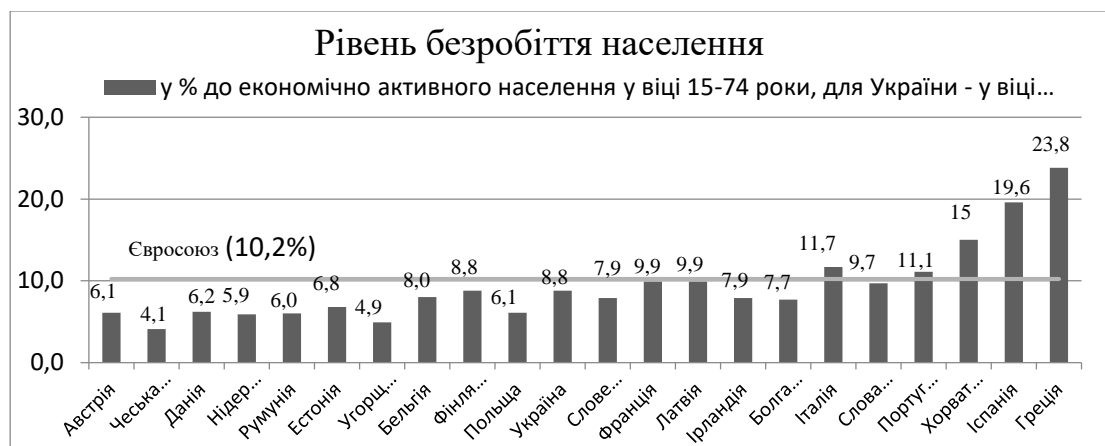

Рис.2.8. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) в Україні та країнах Європейського Союзу у 2016 році (у % до економічно активного населення у віці 15-74 роки, для України - у віці 15–70 років) [32]/

Розглянувши показники географії та динаміки рівня безробіття в Україні та країнах ЄС, можна зробити кілька висновків. Поширення безробіття в Україні та ЄС прямо залежить від існування великих індустріальних центрів та економічної активності територій. В Україні на відміну від європейських країн вагомий вплив має сезонне безробіття, про яке чітко свідчить динаміка показників, адже в жодній з країн ЄС (в тому числі й туристичних Греції, Португалії, Іспанії та Кіпру) не було виявлено явної сезонної циклічності рівня безробіття, в той час як в Україні офіційне число зареєстрованих в залежності від пори року різниться в півтора рази [174]. За даними представництва Міжнародної організації по міграції (МОМ) в Україні 6,5 мільйонів громадян України працює за кордоном, які становлять найбільшу частку з категорії "прихованого безробіття". Тому беручи до уваги не офіційні дані, рівень безробіття в Україні викликає занепокоєння, так як в значній мірі сприяє зниженню рівня доходів населення, а отже збільшує рівень та глибину бідності. Хоча в умовах постійного зростання безробіття уряд держави і приділяє особливу увагу соціальній допомозі по безробіттю, що склала 1997 грн у 2016 р. [32].

Серед різних типів домогосподарств найвищі ризики бідності мають домогосподарства з трьома та більше дітьми, з двома дітьми, з дітьми до трьох років та з подвійним демоекономічним навантаженням, найнижчі – домогосподарства без дітей, де всі особи працездатного віку. В цілому по домогосподарствах з дітьми рівень відносної бідності є майже в два рази вищим, ніж по сукупності домогосподарств без дітей (32,7% проти 16,7%), а абсолютної – більше ніж у 2 рази (28,2% проти 14,0%) [32].

Питання бідності досліджено і в Доповіді ПРООН 2016 року [37]. Для аналізу дослідники використовують індекс багатомірної бідності (ІББ), що введений у 2010 році. За допомогою ІББ вимірюються серйозні недоліки у сферах стану здоров'я, освіти, рівня життя, приймаючи до уваги і чисельність знедолених людей і інтенсивність їх депривацій. Максимальне значення індексу -100, при цьому кожен вимір має рівну вагу (максимальне значення індексу по кожному виміру складає 33,3%). Виміри «Освіта» і «Здоров'я» мають по 2 показники, тому вартість кожного компонента складає 5/3 (або 16,7%). Вимір «Рівень життя» має 6 показників по 5,6% вартості. Для визначення бідного населення використовується поріг у 33,3% наявних депривацій. Багатомірними бідним вважають людей, домогосподарства яких мають 33,3% і більше депривацій, люди знаходяться на межі багатомірної бідності, якщо їх індекс депривацій знаходиться в межі 20%-33,3%, а людьми у стані тяжкої багатомірної бідності можна назвати людей, у яких індекс депривацій складає 50% і більше. За даними дослідження у 2014 року в Україні налічувалося 1,2% населення, що знаходилися у стані багатомірної бідності, але вже у Доповіді 2016 року зазначене нульове значення, у зв'язку з відсутністю даних У розвинених країнах багатомірна бідність відсутня, або складає менше 0,1%. В дослідженні наведені дані і за відсотком населення, що живе в умовах нижче межі бідності за доходами (1,9 дол. США на день), а також щодо національної межі бідності. На протязі 2005-2014 років в Україні жодного відсотка населення не знаходилося за межею

міжнародної бідності, а от за національною межею у 2005-2014 роках – 6,4%. Населення в країні, що має різноманітні депривації, які відносять до визначення бідності, складає 161 000 осіб. Найбільших позбавлень населення зазнає у сфері охорони здоров'я, що складають 77,5% від загальних депривацій.

Об'єктивну оцінку якості життя населення України може підтвердити і суб'єктивна оцінка, яка набуває дедалі більшого значення в сучасному світі для виміру даного показника і може бути відображена у такому індикаторі, як питома вага населення, що задоволена своїм життям, або поняття щастя. Саме цим показником багато в чому вимірюють також здатність держави забезпечити своїм громадянам гідне життя. Дослідженням життєвої задоволеності займаються як міжнародні, так і українські статистичні центри, зокрема Євробарометр (центр вивчення громадської думки в країнах ЄС), European Social Survey (ЄСС).

Вперше Міжнародний індекс щастя (англ. Happy Planet Index) був запропонований New Economics Foundation (NEF) в липні 2006 [132]. Головне завдання індексу відобразити «реальний» добробут націй. Даний індекс ґрунтується на загальних утилітарних принципах, що більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального добробуту своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи шкоди довкіллю [141]. Для розрахунку індексу використовуються три показники: суб'єктивна задоволеність життям людьми, очікувана тривалість життя і так званий «екологічний слід».

За підсумками останнього дослідження (НПІ) 2016 року [209], "найщасливішими" країнами, виявилися: Коста-Рика, Мехіко, Колумбія. "Найнещасливішими": Того, Чад, Люксембург, незважаючи на те, що остання входить до країн з надвисоким рівнем розвитку ІЛР. Україна ж зайняла 70 місце з індексом (26,4), випередивши такі країни як: Білорусія (21,7), Російська Федерація (18,7) і навіть Австралію (21,2).. За складовими індексу НПІ Україна

мала середні значення: суб'єктивна оцінки задоволеності життям (5,0), очікувана тривалість життя (70,3) і «екологічний слід» (2,8).

Інститутом соціології НАН України, Центру Разумкова також проводився моніторинг подібного індексу в Україні. В дослідженні «Моніторинг відчуття щастя в Україні», що оцінював самопочуття населення, було виявлено, що на відчуття щастя в значній мірі впливають такі чинники як: вік, освіта, добробут [61]. Молоді люди (71%) на відміну від людей похилого віку (40%) вважають себе щасливішими. Позитивно впливає на відчуття щастя рівень освіти: неповна середня - 39%, повна середня загальна - 49%, середня спеціальна - 56%, вища – 69%. Зamoжні люди вважають себе вдвічі щасливішими (78%) ніж люди яким ледве вистачає грошей на їжу (36%). Дані опитувань показують, що за останні роки рівень щасливих людей значно скоротився. У 2016 році щасливими себе почували майже 54% українців,

На рис.2.9 представлено баланс «щастя-нещастя», який розраховувався як різниця відсотку щасливих і нещасливих (тобто на який відсоток щасливих більше, ніж нещасливих).

Рис.2.9. Динаміка відчуття щастя [25]